

Міністерство освіти та науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політології

**ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ПРАВОПОПУЛІСТСЬКИХ ПАРТІЙ:
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД**

Кваліфікаційна робота
зі спеціальності 052 – «Політологія»
Освітній рівень «Магістр»

Студентки:
II курсу денної форми навчання
спеціальності «Політологія»
Іванової Анастасії Сергіївни

Допущено до захисту:
Завідувач кафедри _____

Науковий керівник:
кандидат політичних наук, доцент
Тукаленко Інна Анатоліївна

Київ – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОПУЛІЗМУ ЯК ПОЛІТИЧНОГО ФЕНОМЕНУ	
1.1. Концептуальні підходи до осмислення популізму як політичного феномену.....	6
1.2. Історичні форми та види політичного популізму.....	13
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ПРАВОПОПУЛІСТСЬКИХ ПАРТІЙ	
2.1. Передумови виникнення та причини активізації правопопулістських партій.....	19
2.2. Програмні засади правопопулістських партій.....	26
РОЗДІЛ III. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВОПОПУЛІСТСЬКИХ ПАРТІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	
3.1. Активізація правих політичних партій в Північно-Західній Європі.....	31
3.2. Розвиток правого популізму в постсоціалістичних країнах Центрально-Східної Європи.....	55
3.3. Ризики утвердження та методи протидії правим популістським партіям в Європі.....	70
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	85
ДОДАТКИ.....	98

ВСТУП

Актуальність. Популізм як конкретний вид політичної діяльності оформився ще наприкінці XIX ст. Однак популістські рухи та партії як лівого, так і правого толку, що періодично з'являлися на політичній арені спершу США, а згодом і Європи, мали недостатню підтримку, аби перетворитися на дієздатні сили, спроможні впливати на політичний порядок денний. Вони залишалися на периферії політичного життя аж до 1980-х рр., що став переломним моментом для, передусім, правопопулістських партій. Вони здобули свої перші електоральні успіхи на виборах до національних парламентів і відтоді нарощували свій потенціал та збільшували кількість прихильників.

Нові глобалізаційні виклики, криза демократичної легітимності, європейська міграційна криза, а також низка інших причин радикалізували погляди виборців, що також значно посилило позиції правопопулістських партій. Нині вони суттєво впливають на політику своїх країн, подекуди навіть доленосно, як у випадку Великобританії. Праві ж популісти в Центрально-Східній Європі взагалі випадок безпрецедентний: в Угорщині та Польщі правопопулістські партії стали правлячими силами.

Таким чином, праві популістські партії стали магістральним явищем сучасного політичного життя. Однак їх діяльність негативно позначається на функціонуванні демократичної системи та суспільства в цілому. Вони радикализують політичний дискурс, сприяють поширенню нетерпимості та ворожості, підтримують внутрішню конфронтаційність, а, будучи при владі, взагалі детермінують авторитарний відкат.

У такому випадку вивчення правопопулістських сил, що мають потенцію до корінної зміни європейського політичного ландшафту, є важливим. Актуальність дослідження обумовлюється й тим, що посилення ролі правих популістів у сучасній Європі може безпосередньо вплинути на Україну. Це виявляється вкрай загрозливим з огляду на те, що подібні партії зазвичай

належать до когорти «друзів Путіна», які надсилали своїх спостерігачів на псевдовибори на Сході України, виступають за скасування санкцій проти держави-агресора та визнають законною анексію Криму. Поза тим, вивчення правопопулістських партій допоможе зрозуміти логіку їх діяльності, що дозволить стримати поширення їх впливу та запобігти радикалізації української політики, тим самим зберігши курс на демократичні перетворення України.

Об'єктом дослідження є популізм як політичний феномен.

Предмет – особливості сучасних правопопулістських партій на прикладі європейського досвіду.

Мета магістерської роботи полягає у визначенні специфіки феномену популізму та його вияву в сучасних європейських правопопулістських партіях.

Меті підпорядковані такі **завдання**:

- охарактеризувати феномен популізму;
- розглянути історичні форми та види політичного популізму;
- встановити причини активізації та рівень підтримки правопопулістських партій і рухів у сучасній Європі;
- з'ясувати програмні засади правопопулістських партій;
- виявити особливості правопопулістських партій Північно-Західної та Центрально-Східної Європи;
- висвітлити наслідки поширення та утвердження правопопулістських партій в політичних системах європейських країн;
- запропонувати механізми запобігання та протидії негативному впливу правопопулістських партій.

Методи. Під час роботи, окрім таких загальнонаукових методів як аналіз, синтез та узагальнення, використовувався структурно-функціональний метод, що дозволив дослідити основні ознаки та елементи популізму як політичної діяльності, форми політичної організації та соціальної мобілізації, політичного стилю та специфічної ідеології. Завдяки системному методу було

досліджено феномен популізму у взаємозв'язку з політичними, соціально-економічними, культурними складовими суспільного життя. Критико-діалектичний метод сприяв вивченню парадоксів у системі співвідношення популізм – демократія. Історичний метод дав можливість ознайомитися з передумовами та причинами виникнення, особливостями становлення та функціонування популізму загалом і конкретних правопопулістських партій зокрема. До статистичного методу вдалися під час створення таблиць, до яких були внесені результати правопопулістських партій, отримані ними на останніх виборах до Європейського та національних парламентів. Послугуючись герменевтичним методом, вдалося проаналізувати програмні документи правопопулістських партій. Компоративний метод дав змогу встановити відмінності між правопопулістськими партіями в різних регіонах Європи. Метод же прогнозування допоміг вказати на загрози, пов'язані з потенційним приходом до влади політичних сил даного спрямування, а також запропонувати сценарії розвитку правого популізму.

Структура магістерської роботи обумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (116 найменувань). Загальний обсяг роботи складає 101 сторінка, з них обсяг основного тексту – 84 сторінки.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОПУЛІЗМУ ЯК ПОЛІТИЧНОГО ФЕНОМЕНУ

1.1. Концептуальні підходи до осмислення популізму як політичного феномену

Як політичне явище популізм сформувався давно. Зважаючи на багатогранність та високу пластичність даного феномену, у науковому середовищі донині не існує консенсусу щодо його розуміння. Як зазначав Ф. Ніцше, чітке визначення можна дати тільки тому, що не має історії [44, с. 23].

У 1969 р. Е. Геллнер та Ч. Іонеску випустили збірник «Популізм – його значення та національні характеристики» [58, с. 137], у якому узагальнили відомі на той час трактування, риси, класифікації та вияви популізму. Учені мали на меті сформулювати єдине комплексне визначення, аби уникнути подальшої концептуальної плутанини. Однак зрештою їм довелося відмовитися від цього задуму.

Е. Лаклау, намагаючись розробити теорію популізму, дійшов висновку, що це «концепт невловимий тою ж мірою, що й рецидивний. Інтуїтивно ми знаємо про що говоримо, називаючи рух або ідеологію популістськими, але маємо труднощі з конверсією цієї інтуїції у концепції» [28].

Ф. Паніцца виокремив три підходи до розуміння феномену. Перший – це емпіричні узагальнення, що, як зазначалося, не мали успіху – єдиного терміну запропоновано так і не було. Другий підхід – це історичні описи. Тут прийнято розрізняти чотири основних історичних варіанти популізму, які будуть розглянуті нижче. І третій підхід – так звані «симптоматичні прочитання», що полягають не у виявленні певних сутнісних характеристик, неспростовно притаманних популізму, а в «простому читанні дискурсивної структури та подальшому дослідженні модальностей дискурсу, з якими популізм може асоціюватися» [59, с. 31 – 33; 83, с. 1 – 2].

Попри неоднозначність популізму, можна запропонувати кілька найбільш вживаних трактувань. По-перше, його розуміють як політичну діяльність, що ґрунтується на маніпулюванні популярними в народі цінностями та очікуваннями; «особливу логіку політичної дії, засновану на своєрідній грі у піддавки між лідером і виборцями, на униканні розумних програм, планів, аргументів, побудовану на необґрунтованих обіцянках...» [59, с. 123]. Популізм можна назвати мистецтвом завойовувати симпатії людей з метою отримання їх підтримки для здобуття чи утримання влади.

По-друге, його визначають як форму політичної організації, тип соціальної мобілізації. Популісти підбурюють людей та мобілізують їх за рахунок емоцій, пропонуючи прості рішення складних проблем [34, с. 67].

По-третє, популізм трактують як суспільні погляди і течії, які апелюють до широкого загалу та сповідують ідею прямої участі народу в управлінні.

По-четверте, пропонується розглядати популізм як перехідний тип політичної свідомості, що склалася історично [60], або ж як «масову свідомість, яка працює на спрощення та пониження ідей і цінностей» [2].

По-п'яте, популізм розуміють як продукт політичної комунікації, характеристику політичного мовлення [34, с. 57]. У цьому контексті він вживається як синонім до демагогії. Однак все ж варто розмежовувати ці поняття. Популізм передбачає менш негативний спосіб здобуття популярності у народу, ніж демагогія, для якої властиві не тільки лестощі та спрощення проблем, але й фальсифікація, перекручення фактів, підтасування аргументів, обман [59, с. 139; 60].

По-шосте, популізм пропонують визначати як політичний стиль. Зокрема, такого погляду дотримуються Б. Моффітт та П.-А. Тагєєф. Перший пропонує дивитися на популізм як на «репертуар втіленої і символічно опосередкованої практики, який використовується для створення та направлення в політичному, який сягає від управління до повсякденного життя» [67].

П.-А. Тагьєф називає його політичним стилем, який «адаптується до різних ідеологічних рамок та систем» [34, с. 31].

Звідси сьоме трактування популізму як специфічної форми ідеології. Г. Мусіхін розглядає його як «особливу ідеологію, що, будучи слабкою, обмеженою та неповноцінною в своєму концептуальному ядрі, відкрита до «шлюбу за розрахунком» з іншими, більш «цілісними» ідеологіями» [43]. Таким чином, популізм визначають як фрагментарну, «парасолькову», «паразитарну», «вірусну» ідеологію [53, с. 93 – 97]. Він ситуативно послуговується принципами лібералізму, консерватизму, соціалізму, націоналізму тощо. Однак, як зауважує Г. Мусіхін, популізму не можна приписати «ідеологічний проміскуїтет». Незважаючи на те, що його концептуальне ядро слабке, воно існує. Це не дозволяє популізму використовувати ідеї та позиції, які асоціюються з істеблішментом. Варто наголосити, що популізм не може вважатися «практичною» ідеологією, адже він не здатен запропонувати послідовних широкомасштабних програм, націлених на вирішення певних політичних питань [43].

К. Мадде для визначення популізму також використовує поняття ідеології. Проте в нього ця ідеологія виходить з позицій політичного антагонізму, тобто популізм розглядається як «протистояння «народу» та «іншого, ніж народ». У популістській риторичі народ є сакральним поняттям, але під ним розуміється не вся сукупність громадян, а лише його окремі представники. При цьому народом може бути сукупність індивідів, які належать до певної нації чи культури (мова йде про правий популізм), або ж певний клас чи соціальний прошарок (тут вже йдеться про популізм лівого толку) [23].

«Популістів хвилює символічна репрезентація «істинного народу», з якої можна вивести «правильну політику», – засвідчує Я.-В. Мюллер [44, с. 81]. Апелюючи до «народу», популісти прагнуть створити гомогенне, недиференційоване суспільство, яке виключає вольовим натиском усіх, хто до

нього не належить, тобто «інших». Це важливо з точки зору теорії соціальної ідентичності, яка стверджує, що така ідентичність посилюється, коли проголошується позитивність своєї групи та таврується ганьбою чужа спільність [23].

Антогоністичні відносини між незіпсованим народом, у середовищі якого збереглися правдиві цінності, й елітою чи елітами, корумпованими та морально звироднілими, лежать в основі популізму та є його чільною ознакою. На думку С. Жижека, популісти бачать проблему не в політичній та економічній системі в цілому, а тільки в одному її елементі, що не виконує свою функцію. Популізм екстерналізує внутрішні протиріччя, що існують в будь-якому суспільстві, або проектує об'єктивні соціальні проблеми на псевдоконкретного ворога, придушення (знищення) якого відновить баланс і справедливість [69].

П. Тагарт наголошує на таких рисах популізму як: 1) ворожість до представницької політики, відстоювання ідеї прямої демократії; 2) ідентифікація популістів через поняття «heartland», тобто народ, ідеалізовану концепцію спільноти, якій вони «служать»; 3) брак стрижневих цінностей; 4) процвітання в період криз; 5) висока персоналізованість, а тому й недовговічність існування. «Термін придатності» популізму закінчується разом з відходом від справ харизматичного лідера; 6) «хамелеонська» природа, тобто залежність від національного та культурного контексту. Популізм використовує традиції, міфи та символи того суспільства, у якому виникає [59, с. 34 - 35].

Т. Радь до основних ознак популізму відносить: 1) антиінтелектуалізм. У цьому його підтримує низка інших вчених. Так, Д. Макре стверджував, що суть популізму – це романтичний примітивізм [3]. Погоджуючись з цією ідеєю, С. Денисюк та А. Бобрук означають антиінтелектуалізм як такий, що «спрямовується на те, аби скомпрометувати людей, які раціонально підходять до оцінки політичного процесу та здатні виявити симуляції у діях народних

«обранців»» [34, с. 58]; 2) формальний демократизм, засновуючись на демократичних засадах, популізм може бути й недемократичним; 3) апеляцію до «золотого віку». На цю рису вказує і П. Таггарт, коли пише, що популізм «має в своєму розпорядженні спрямовану в минуле реконструкцію ідеального світу» [23]; 4) власне трактування історії; 5) пошуки «третього шляху» суспільного розвитку (не капіталістичного й не соціалістичного), локальніше – відмінний варіант розв’язання суспільних проблем; 6) вороже ставлення до іноземного капіталу та націоналізація державної власності; 7) абсолютизацію народних цінностей, культури і звичаїв з одночасною конфронтацією з консервативними елементами; 8) ірраціональність, що виявляється в зверненні популістів не до розуму, а до почуттів і емоцій мас; 9) надання переваги рухам перед політичними партіями, що обумовлюється широкою соціальною базою перших. [59, 40 – 41].

Долучившись до розробки феномену популізму, Н. Урбінаті вважає, що його характеризують: 1) возвеличення чистоти народу як умови політики щирості, яка протиставляється повсякденній практиці компромісу та переговорів політиків; 2) апеляція до правоти більшості та утвердження її права супроти будь-якої меншості; 3) ідентичність, що ґрунтується на конструюванні «нас» проти «них»; 4) канонізація єдності й однорідності народу [71, с. 288].

Поза тим, Я.-В. Мюллер наполягає, що популізм неспроможний, якщо він не відмовляється від плюралізму [44, с. 81]. За логікою популістів тільки вони є справжніми представниками народу, у їхніх суперників немає жодних законних та моральних прав, звідси – хто не підтримує популістів, не може бути частиною істинного народу.

Слід також приділити увагу вождизму. Вище зазначалося, що високий рівень персоніфікації є суттєвою рисою популізму. Вважається, що розмитість популістських вимог частково компенсується наявністю лідера. При цьому йому не обов’язково мати харизму, однак він повинен транслювати відчуття

безпосереднього зв'язку з «суттю» народу, а краще – з кожною окремою людиною. Саме тому в риторичі лідерів дуже часто можна почути лозунги на кшталт «я один з вас», «плоть і кров народу» тощо. Важливим є прямиий контакт між особою лідера та масами, без посередництва політичних інститутів [3]. Нині цьому значно сприяє розвиток медіа. У науковому середовищі навіть виникло таке поняття як «вебпопулізм», а Н. Урбанаті запропонувала називати феномен безпосереднього спілкування лідерів та електорату – «прямим представництвом» [44, с. 36].

Прямиий контакт між лідером і масами виступає й одним з популістських методів. Під ними прийнято розуміти прийоми та способи, які використовують політичні суб'єкти для того, щоб заручитися підтримкою народних мас [53, с. 21 – 24]. З точки зору норм життєдіяльності суспільства ці методи мають негативну природу. Окрім названого, Н. Баранов наголошує на таких: 1) спроба підлаштуватися під вимоги народу, що є ознакою політичної мімікрії; 2) звернення до «здорового глузду» та застосування гучних гасел; 3) гра на «очікуваннях» народу, вірі людей в швидкі та легкі шляхи виходу з кризової ситуації; 4) використання спрощених уявлень про суспільне життя, безпосереднього сприйняття, максималізму та тяги до сильної особистості, що неминуче продукує потестарну свідомість, яку характеризують нездатність формувати власні політичні позиції, а тому й механічність відтворення заданих певними політиками форм поведінки та оцінок; 5) спекуляція на невирішеності суспільних проблем для створення образу борця за народні інтереси, «слуги народу» [53, с. 7 – 10].

В. Солоднікова невід'ємним від популізму вважає такий прийом як «політична карнавалізація» [34, с. 40], або як його прийнято називати «шоутизація політики».

Метафорично популізм можна зобразити як криве дзеркало, що відбиває суспільну думку. При цьому популісти працюють над її конструюванням.

Напочатку вони моніторять, потім – догоджають, і врешті – маніпулюють [49]. У. Грайдер охарактеризував таку модель «демократією навпаки» [59, с. 185].

Варто наголосити, що популізм виникає та функціонує тільки в умовах представницької демократії. З одного боку, це вказує на парадокс демократії, її «порушені обіцянки». Представницька демократія неминуче призводить до політичного відчуження правлячої еліти від пересічних громадян, оскільки, за М. Кенован, включення в процес прийняття рішень більшої кількості людей призводить до нашарування непрозорості. Політика виявляється результатом взаємодії та угод між великою кількістю дійових осіб, а не наслідком чистого акту волі. З іншого боку, інституціональний парадокс, або дилема, криється в самому популізмі. Попри те, що популісти виступають проти існуючої партійної системи, структур представництва, саме через них вони апелюють до народу та намагають здобути підтримку. І. Сарель назвав це «подвійною гібридизацією популізму» [23]. Щойно популістський рух, партія чи лідер приходять до влади вони стають частиною конституційної системи. Я.-В. Мюллер наголошував, що, попри поширену думку, популісти «не проти інститутів», здобувши владу, вони просто не можуть виступати проти власних інститутів [44, с. 54].

Погляди на популізм у контексті демократії доволі суперечливі. Щоправда, більшість науковців схильні надавати йому негативних конотацій, вважаючи паталогією. Так, І. Мені та І. Сарель охрестили його «збоченням та спотворенням» [23], а В. Патцельт порівняв його з «потворним братом демократії» [28]. Однак існує й інша думка, де популізм наділяється позитивними функціями, виступаючи у ролі «сигнального вогню». П. Тагарт навіть пише, що популізм є показником здоров'я в системі представництва [23], адже тільки він змушує привернути увагу до прогалин функціонування, які можуть негативно вплинути на всю політичну систему. Ф. Паніцца ж вбачає в популізмі «дзеркало демократії» [83], що відображає її глибинну природу та виводить на світ її проблеми.

Узагальнюючи, можна сказати, що популізм не є ані органічною частиною сучасної демократії, ані специфічним видом патології. Він завжди, мов тінь, слідує за представницькою політикою [44, с. 81]. Завжди існувати ймовірність, що якийсь політичний діяч почне говорити від імені «істинного народу», аби протиставити себе владним елітам.

1.2. Історичні форми та види політичного популізму

Популізм як суспільний рух, ідеологія та вид політичної діяльності сформувався порівняно нещодавно, хоча популістські методи та його риторика почали використовувати ще з давніх часів.

На європейських теренах популізм уперше з'явився в Стародавній Греції в контексті протистояння аристократії та демосу. Існував він і в Римській імперії, будучи представленим діяльністю популярів, що захищали плебс від нобілітету [34, с. 79 – 80, 82]. Однак К. Мадде вважає доцільним вести мову про популізм тільки з кінця XIX ст. і виокремлює три хвилі його актуалізації, пов'язаних не лише з певними країнами та часовим періодом, але й з ідеологічними особливостями [59, с. 51].

Перша хвиля розпочалася з появою та розвитком двох суспільно-політичних рухів. Один з них – це народництво в Російській імперії (а в контексті й в Україні, що мало тут два напрями – «великоруське» народництво та «українофільство»), який існував протягом 70-х – 90-х рр. XIX ст. і апогеєм діяльності якого стало «ходіння в народ», просвітницький акт, після невдачі якого рух зійшов нанівець, певною мірою відродивши свої ідеї вже в політиці більшовиків [34, с. 92, 96, 107, 113, 118; 61].

Другий суспільно-політичний рух репрезентований фермерським популізмом у США, що зародився на межі XIX – XX ст. і пов'язаний перш за все з Народною партією, створеною в 1891 р. Вона мала нетривалий успіх і швидко зникла з політичної арени США. Однак, за визначенням М. Кенован, партія стала «зразковим популістським рухом» [23], що

заклав підвалини та виробив логіку популізму, справивши потужний вплив не лише на американську, але й латиноамериканську та європейську політику [26, с. 26, 28; 34, с. 26 – 27].

Попри різні історичні умови, за яких відбувалося становлення цих двох суспільно-політичних рухів, їх об'єднували виступи проти еліт і спільне розуміння селян (у Російській імперії) та фермерів (у США) як народу, у якому «виражена істина» [34, с. 92, 107, 113; 61]. Власне, через клас, інтереси якого артикулювали рухи, популізм цього етапу отримав назву аграрний.

Друга хвиля актуалізації – це економічний популізм у країнах Латинської Америки, що припав на першу половину ХХ ст. Серед причин його появи вказують на протиріччя запізнілої модернізації (про це говорить зокрема Дж. Джермані) [23], яка породила «революцію очікувань» – прагнення покращити рівень і стандарти життя, що неможливо було реалізувати такими темпами та засобами, які б задовольнили більшість громадян. Назва цього етапу популізму обумовлена тим, що саме економічним питанням було приділено найбільшу увагу. Популісти цього регіону виступали за етатизм, політику протекціонізму, індустріалізації та редистрибуції доходів всередині країни, виступали за обмеження ролі іноземних компаній та запровадження соціальних програм [34, с. 241; 59, с. 53 – 54].

Окрім того, латиноамериканському популізму властиві: 1) авторитарний характер, що, передусім проявляється в обмеженні громадянських прав і свобод, а також репресіях проти політичних опонентів; 2) ідеологічний еkleктизм, або «концептуальне трюкацтво» (за визначенням Т. Ді Телья). Для популістських режимів цього регіону характерне змішування соціалізму з націоналізмом; 3) вождизм, тобто надзвичайно високий ступінь персоніфікації влади, що в деяких випадках сягав культу особи (наприклад, культ каудильйо Х. Перона в Аргентині) [34, с. 242 – 243].

На відміну від попередньої хвилі, популізм в Латинській Америці став рухом, до якого були залучені різні класи, хоча здебільшого

популістські лідери апелювали до міщан-робітників [23]. Найбільш промовистими прикладами таких рухів стали апризм, жетулізм і перонізм [34, с. 224, 230 – 231; 59, с. 101 – 102; 61].

Третя хвиля актуалізації популізму, чи політичний етап, пов'язаний з активізацією в останні десятиліття правих рухів та партій перш за все в Західній Європі [59, с. 51]. Причини піднесення, ідеологічна основа, національні особливості та перспективи розвитку правопопулістських партій будуть детально розглянуті в наступних розділах.

Перед цим доцільно проаналізувати види політичного популізму. Його класифікують за різними підставами. За спрямованістю основних вимог виокремлюють економічний, соціальний і національний популізм. За критерієм впливу на політичну систему розрізняють популізм конструктивний і деструктивний [59, с. 224].

М. Кенован пропонує оригінальний поділ на чотири типи. Перший вона називає «політичною диктатурою», яка, на її думку, притаманна латиноамериканському регіону. Другий тип – це «популістська демократія», що її дослідниця розуміє як вимогу до демократії прямої. Третім є «реакційний популізм» з притаманними йому націоналізмом і подекуди расизмом. Четвертий різновид, за М. Кенован, – це «популізм політиків», що розглядається як політичний стиль, якому властиве конструювання «народу», котрий має стати основою для створення «кроскласових» політичних коаліцій [34, с. 64, 186].

Однак найбільш розповсюдженим у науковому середовищі залишається поділ популізму за ідеологічною ознакою на лівий і правий.

Лівий, або популізм протесту, за визначенням Дж. Б. Джудіса, є вертикальною політикою низів і середнього прошарку, що об'єдналися проти верхівки [26, с. 16]. Народом у лівих зазвичай постає робочий клас. Популізм цього спрямування характеризують: 1) боротьба проти еліти чи істеблішменту, яку уособлюють «олігархи», «капіталісти», пануючі соціальні групи; 2)

критика політики жорсткої економії та неоліберальних соціально-економічних стратегій; 3) політика перерозподілу майна і капіталів як вирішення проблеми нерівності; 4) вимога підвищення доходів бідних верств населення та покращення їх соціальної захищеності; 5) «гіпердемократизм», заклик до безпосередньої демократії чи принаймні найбільш широкої участі громадян в управлінні; 6) громадський контроль в ключових сферах економіки. У країнах Європи ліві популісти звинувачують національні уряди та ЄС у тому, що вони є маріонетками міжнародного капіталу, а також виступають супроти брюссельського (та іноді берлінського) «економічного диктату» [1; 8; 23; 53, с. 12 – 15].

Правий, або як його ще називають популізм ідентичності, також виступає за «гіпердемократизм» і протистоїть істеблішменту. Але еліту тут вже звинувачують у потуранні третій стороні, «чужим», «іммігрантам». Їм закидають ненаціональність та космополітичність. Таким чином, на відміну від лівого, правий популізм триелементний, спрямований на «інших» і вгору, і вниз [26, с. 16]. Серед інших його ознак: 1) «ексклюзивність», що полягає у пріоритеті інтересів титульної нації, зокрема в економічній та соціальній сферах; 2) культурний протекціонізм; 3) антиглобалізм та «новий локалізм», орієнтація на захист національного суверенітету; 4) опір інтеграційним та імміграційним процесам; 5) вимога припинення допомоги іншим країнам. Правим популістам Європи притаманним є також євроскептицизм [8; 23; 34, с. 64; 53, с. 12 – 15].

Обидва варіанти популізму об'єднує претензія на представництво інтересів «простого народу», критика еліт, ворожість до плюралізму та консенсусу. Крім того, спільною, на думку К. Мадде, є «шинкарська політика», комунікативний стиль звернений до емоцій та інстинктів людей [8].

Деякі вчені наголошують, що «в програмах популістів поєднуються погляди, які зазвичай вважаються крайніми правими, з тими, що прийнято характеризувати як крайні ліві», як наслідок, «більшість популістських партій

складно класифікувати». Це дає підставу говорити про новий політичний тип – популізм епохи постмодерна, характерною ознакою якого є «бріколаж праворадикальних і ліворадикальних ідей» [4]. З цією думкою можна погодитися. Такий феномен спостерігається передусім у сьогочасних правопопулістських партіях, які синтезують соціалістичні ідеї в економіці з націоналістичними у зовнішній та внутрішній політиці.

Однак для уникнення плутанини та для зручності аналізу партій популістського характеру пропонується такі їх розмежовувати на два табори. Сучасна лівопопулістська хвиля охопила переважно Південну Європу. Найбільш значимим партіями тут є грецька «СІРІЗА» та іспанська «Подемос». Правий популізм натомість зосередився у Північній та Західній Європі. Він представлений «Національним фронтом» у Франції, «Альтернативою для Німеччини», Австрійською партією свободи, «Партією Брекзиту», а також «Шведськими демократами», Данською народною партією, «Істинними фінами» та іншими. Загалом же як популістські в Європейському Союзі нині кваліфікують понад 70 партій [4].

Висновки до першого розділу

Популізм є багатогранним явищем, щодо розуміння якого не існує консенсусу. Найчастіше його трактують як особливу політичну діяльність, форму політичної організації та соціальної мобілізації, суспільні погляди й течії, перехідний тип політичної свідомості, політичний стиль та фрагментарну ідеологію.

Для популізму характерними є політичний антагонізм, тобто протистояння народу й еліт; возвеличення «істинного» народу, канонізація його єдності та однорідності; апеляція до правоти більшості та відмова від плюралізму; відстоювання «гіпердемократизму»; звернення до ідеалізованого образу минулого; залежність від культурного та національного контексту; пошуки «третього шляху» розвитку та пропонування простих рішень складних

проблем; антиінтелектуалізм, примітивізм та ірраціональність; брак стрижневих цінностей; процвітання в період криз; висока персоналізованість. У своїй діяльності популісти найчастіше вдаються до прямого контакту з масами, політичної мімікрії та «карнавалізації».

Типологізують популізм за різними підставами, однак найбільш поширеним є його поділ за ідеологічною ознакою на лівий, популізм протесту, та правий, популізм ідентичності.

Популізм функціонує тільки в умовах представницької демократії, що вказує як на парадокс демократії, так і на інституційну дилему самого популізму.

Популістські методи боротьби використовували здавна, але як суспільний рух, ідеологія та вид політичної діяльності популізм оформився наприкінці XIX ст. Виокремлюють три хвилі його актуалізації, чи історичні етапи. Перша хвиля – аграрний етап кінця XIX ст, пов'язаний з народництвом в Російській імперії та фермерським популізмом в США. Економічний етап, чи друга хвиля актуалізації, мав місце в Латинській Америці першої половини XX ст. Третя хвиля, або політичний етап, розпочався в 1980-х рр. у Західній Європі. Саме він характеризується активізацією правопопулістських партій і рухів.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ПРАВОПОПУЛІСТСЬКИХ ПАРТІЙ

2.1. Передумови виникнення та причини активізації правопопулістських партій

Історія правих популістів налічує вже понад сто років. Вище зазначалося, що першою класичною популістською партією вважається Народна партія США. Однак було б хибною зараховувати та трактувати її як правопопулістську. У її лозунгах можна відмітити ноти антисемітизму та расизму, зокрема щодо іммігрантів-китайців, але це були другорядні елементи риторики. Народна партія слугує прикладом популістів радше лівого штибу.

Дж. Б. Джудіс вважає, що про правий популізм можна говорити, починаючи з 1930-х рр. Пов'язаний він з ім'ям Чарльза Когліна, американського політичного та релігійного діяча, радіопроповідника, виступи якого мали яскраво антисемітські та антикомуністичні мотиви. З 1960-х рр. правий популізм супроводжує президентські кампанії в США [26, с. 23].

Варто відмітити, що американський вид популізму даного спрямування має яскраво виражений персоналізований характер. Він виявляє себе саме в існуванні харизматичних лідерів. У 60-х рр. XX ст. таким став Джордж Воллес, якому, за твердженням Д. Воррена, вдалося створити новий тип правого популізму – «середній американський радикалізм» [26, с. 24]. Популярність Дж. Воллеса було передусім зумовлена гострою расовою кризою, активною боротьбою афроамериканців за свої права, а також «війною з бідністю». Дж. Воллес позиціонував себе як «поборника сегрегації сьогодні, сегрегації завтра, сегрегації завжди» [26, с. 37]. Він виступав проти басингу (перевезення дітей з одного кварталу до іншого з метою досягнення расової рівноваги в школах), неодноразово наголошував, що є противником расової інтеграції, подаючи це як захист звичайного (білого) американця від тиранії вашингтонських бюрократів. Він звинувачував багатих людей у несплаті податків. Але щодо внутрішніх питань Дж. Воллес був лібералом: вимагав

ухвалення політики контрольованих цін, підтримував національні програми медичного (Medicare) та соціального (Social Security) страхування, наполягав на федеральній допомозі системі освіти тощо. Кілька разів він брав участь у президентських перегонях і зазнавав невдач, але його погляди справили значний вплив на Республіканську партію, яка пристосувала їх до своїх програм.

Іншим прикладом правопопулістського лідера є Пет Б'юкенен, який у своїх кампаніях 1992 та 1996 рр. звернувся до воллесівських «середніх американських радикалів». Він критикував Джорджа Буша-старшого за надмірне розширення зобов'язань США за кордоном, а також за зраду обіцянки не підвищувати податки. Характерно для популістів клеймував еліту, яку втілювали «корпоративна Америка» та Уолл-стрит. Стосовно імміграції П. Б'юкенен стверджував, що «держава, яка втрачає контроль над своїми кордонами, більше не є справжньою державою», та обіцяв її припинити. Зрештою, будучи протестним кандидатом, як і його попередник, П. Б'юкенен зазнав невдачі [26, с. 23, 38 – 42, 56, 58].

Першим правопопулістським рухом на теренах США став «Рух чаювання» («Tea Party movement»), що виник у 2009 р. як реакція на ініціативи Б. Обами, спрямовані на подолання наслідків Великої рецесії. Його учасники виступили проти підвищення податків, програм допомоги підприємствам-банкротам і боржникам з іпотеки, а також плану національної системи медичного страхування.

Перша акція, яка відбулася 15 квітня 2009 р., охопила всі штати. Дата була обрана не випадково, 15 квітня є останнім днем подачі річних податкових декларацій. Відтоді «Tea» у назві рух перетворився на аббревіатуру та почав розшифровуватися як «Taxed Enough Already» («Уже Досить Податків») [34, с. 172].

Крім того, «чаювальники» критикували «медіакратію», яка, на їхню думку, поширює контркультуру і спричиняє занепад моралі, та іммігрантів, що

займають робочі місця корінних американців і незаконно користуються державними коштами та послугами [26, с. 59 – 65; 34, с. 172 – 176]. Нині «Рух чаювання» продовжує свою діяльність.

У контексті американського правого популізму не можливо оминати увагою Дональда Трампа, якого Ф. Фукуяма охарактеризував як «популіста-націоналіста», поставивши в один ряд з В. Путіним, У. Чавесом, Р. Ердоганом та В. Орбаном [34, с. 183]. Передвиборні обіцянки Д. Трампа стали предметом аналізу вже не одного дослідження.

Він критикував НАТО, виступав проти американських інтервенцій, стверджуючи, що «США більше не можуть дозволити собі бути світовим поліцейським», обіцяв знищити ІДІЛ і закінчити конфлікт в Сирії. Д. Трамп вважав за необхідне реформувати податкову систему та скасувати медичну реформу Б. Обама, обстоював протекціоністські заходи щодо зовнішньої торгівлі, зокрема виступав проти NAFTA та угоди про Транстихоокеанське партнерство, пропонував встановити високі мита на китайський експорт. Він висловлював бажання відновити американську промисловість, власне, це був чільний пункт його обіцянки знову зробити Америку великою. Щодо іммігрантів Д. Трамп зайняв жорстку позицію і підтримав ідею їх депортації, адже, на його думку, вони забирають робочі місця в американців, знижують життєві стандарти, призводять до зростання злочинності. Він домагався навіть, аби Мексика профінансувала побудову стіни для припинення нелегальної імміграції [26, с. 73, 77].

«Захисник мовчазної більшості» [26, с. 79], як назвав себе сам Д. Трамп, продовжив традицію Дж. Воллеса та П. Б'юкенена, але, на відміну від своїх ідеологічних попередників, йому вдалося здобути перемогу та провадити популістичну політику. «Ефект» же, чи «фактор Трампа» [59, с. 55; 34, с. 153], обумовив підйом правопопулістських настроїв в Західній Європі.

Історично правий популізм в Європі виник пізніше, ніж в США. До 1970-х рр. на її теренах не було жодної партії, яку можна було б

кваліфікувати як праву популістську. Однак економічний спад, спричинений передусім нафтовою кризою, та суспільна незадоволеність провадженою політикою на тлі зростання безробіття призвели до появи на політичній сцені нових акторів [26, с. 99].

Більшість сучасних правопопулістських партій і рухів беруть свій початок з об'єднань проти податків 1970-х рр. та націоналістичних організацій, пов'язаних з фашистським і нацистським минулим. Такими, наприклад, є французький «Національний фронт» і Націонал-демократична партія Німеччини.

На відміну від американських, європейські популістські партії не є «одноденним проектом», який так само швидко зникає, як і з'являється. Вони існують десятиліттями, міцно закріпившись у системі. Це можна пояснити багатопартійністю та пропорційною виборчою системою, що дає змогу навіть невеликим партіям стабільно функціонувати й після того, як на виборах вони не подолали виборчий поріг [26, с. 97 – 99, 106].

На початку 80-х рр. ХХ ст. правопопулістські партії залишалися на узбіччі політичного життя. За них віддавав свій голос лише один виборець з сотні. Переломним моментом став 1986 р., коли у Франції «Національний фронт» отримав на національних парламентських виборах підтримку в 9,9%. У той самий час Австрійську партію свободи очолив Йорг Гайдер, який, вдаючись до антимиграційної риторики, зумів завоювати симпатії 16,6% виборців, що проголосували на парламентських виборах 1990 р. [85].

Радикалізація електоральних переважень спостерігалася й в інших європейських країнах. Праві популісти почали здобувати понад 15% голосів як на парламентських, так і на президентських виборах [29].

Науковці вважають, що вибуху правого популізму сприяли кілька взаємопов'язаних причин. Найперше він був активізований процесами глобалізації, що змінила звичні контури світу. Р. Куперус зазначає, що «популізм може розглядатися як реакція страху та невдоволення

глобалізацією, денаціоналізацією та детрадиціоналізацією; як виступ проти універсалістського, космополітичного глобального села, позбавленого кордонів і розбіжностей» [4].

Окрім таких психологічних причин, як страх і невдоволення, популізм живлять також відчуття покинутості [30], розгубленості та невпевненості [58]. С. М. Ліпсет переконаний, що популізм приваблює «збитих з колії, роздратованих і психологічно бездомних, потерпілих від особистих невдач, соціально ізольованих, позбавлених відчуття економічної безпеки, малоосвічених, наївних і авторитарних особистостей» [44, с. 22]. Ф. Паніцца додає до цього ресентимент, розуміючи його як «невиправдані очікування» [23]. Усе більше людей стають схильними до ностальгії за втраченими кращими часами. Популісти маніпулюють цим почуттям, коли виголошують намір відбудувати втрачену батьківщину, повернути їй минулу могутність. Прикладом може слугувати як гасло кампанії Трампа «Зробімо Америку знов великою!», так і святкування росіянами «повернення Криму додому».

Підвищення запиту на популізм зумовлене також збільшенням рівня безробіття з одночасним зниженням доходів населення, зростанням індексу Джині, тобто соціального розшарування, погіршенням якості життя, що стали наслідком Великої рецесії. Однак не правильно зводити все до економічної кризи. Популізм викликається до життя проблемами в політичній, соціальній, етнокультурній сферах, тобто кризою суспільної системи в цілому [1; 4; 53, с. 52 – 55]. У зв'язку з цим К. Беллестрем зауважує: «Не всі громадяни здатні цінувати основні цінності ліберальної демократії... Щойно на горизонті з'являється криза, чимало з них з готовністю поступається своїми позиціями свободи і потрапляє до рук правих популістських і фундаменталістських рухів» [53, с. 12 – 15].

Особливу увагу слід приділити кризі демократичної легітимності, що має подвійний вимір. З одного боку, це недовіра до основних партій і традиційних

політичних еліт, з іншого – критичне ставлення до наднаціональних структур і механізмів [1]. Падіння довіри до еліт було спричинене передусім їх нездатністю подолати наслідки рецесії, а також зростанням корупції, яка, як стверджується у доповіді Transparency International за 2017 р., створює благодатний ґрунт для популізму [58, с. 139].

Мейнстримні партії втрачають свій електорат через «ерозію відмінностей» [4], тобто конвергенцію їхніх програм, ідеологічних поглядів тощо. Відтак, зазначає Р. Куперус, громадяни можуть «змінювати тільки уряди, але не політику» [4]. Це викликає абсентеїзм і формує запит на політичну альтернативу, що оформилася в популістські партії, котрі пропонують громадянам боротьбу з існуючою системою.

Євроскептицизм актуалізувався на тлі зростання популярності націоналізму внаслідок розчарування в дієвості структур ЄС та особливо в його міграційній політиці, спрямованої на інтеграцію мігрантів в європейські суспільства [59, с. 114 – 115; 1].

Тому серед причин посилення правих популістів у Європі називають також крах політики мультикультуралізму. У 2010 р. цей факт офіційно визнали лідери Німеччини, Франції та Великобританії.

Мультикультурний проект, який ґрунтувався на принципі толерантності до іншої культури, виявив свою неспроможність. У Європу прибувають іммігранти переважно з мусульманських країн, цінності яких є несумісними з європейськими, особливо в питаннях жіночої емансипації та одностатевих шлюбів. Однак найбільша проблема в тому, що вони не прагнуть до соціокультурної асиміляції у державах-реципієнтах [1; 68]. Це викликає те, що С. Гантінгтон означив як «зіткнення цивілізацій» [73].

Ситуація загострилася внаслідок міграційної кризи 2015 р., наймасштабнішої з часів Другої світової війни. До речі, такий розвиток подій ще в 1990 р. передбачив І. Валлерстайн. Він спрогнозував наплив мігрантів з

периферії до центру, що спричинить посилення націоналістичних настроїв і, як наслідок, зростання популярності правопопулістських партій і рухів [1].

Сучасні антимиграційні настрої посилюються також через терористичні атаки, здійснювані особами мусульманського походження. Так, у період з березня 2004 р. по серпень 2017 р. відбулося шістнадцять атак [40]. Наймасовішим за кількістю жертв стали теракти ІДІЛ в Парижі в листопаді 2015 р., у результаті яких загинуло понад 130 осіб. Промовистим фактом є й показники злочинності серед іммігрантів. У Швейцарії серед засуджених виходці з інших країн становлять 71%, у Люксембурзі – 64%, у Нідерландах – 55%. У Швеції за зґвалтування відбувають покарання 85% іммігрантів, у Норвегії їх частка – 65% [68].

У зв'язку з такою ситуацією, на позачерговому саміті ЄС 23 квітня 2015 р. був затверджений проект нової міграційної стратегії [1]. Попри те, що він передбачав адекватні заходи, майже на всіх рівнях визнається, що його прийняли занадто пізно.

У 2016 – 2017 рр. європейський правий популізм пережив своєрідну хвилю підйому. Пов'язана вона насамперед з двома подіями: перемогою Д. Трампа та рішенням Великобританії покинути ЄС (на референдумі 2016 р. за вихід проголосували 51,9% громадян) [32].

Надалі ці події праві популісти почали використовувати в пропагандистських цілях. Очільниця «Національного фронту» Марін Ле Пен пророкувала «пробудження континентальної Європи» та ефект доміно, вважаючи, що вслід за американцями та британцями «ярмо політкоректності» скинуть французькі, німецькі та нідерландські виборці [39].

Однак 2017 р. популісти у Франції та Нідерландах зазнали невдачі. Деякі дослідники припустили, що «піку популізму» досягнуто. Знакові вибори до Європейського парламенту 2014 р., на якому правопопулістські партії здобули рекордну кількість голосів у багатьох країнах ЄС (Д. А. Табл. 2.1), а також Brexit і обрання Д. Трампа сприймалися як доказ того, що популізм досяг свого

апогею, і виборці тепер ухиляються від наслідків свого вибору. Але на практиці гіпотеза не підтвердилася.

За даними шведського аналітичного центру Timbro, станом на 2018 р. середня підтримка правопопулістських партій становить 22,2%. У той же час 26,8% виборців віддали за них свій голос на останніх парламентських виборах (у період з 2017 р. по 2019 р.) [85] (Д. Б. Табл. 2.2). Загалом електоральна підтримка популістських партій правого спрямування у період з 1980 р. до 2019 р. зросла на 15% [85] (Д. В. Рис. 2.1).

Результати виборів до Європейського парламенту 2019 р. також свідчать про повсюдний підйом правого популізму (Д. Д. Табл. 2.3). В ЄП 2019 – 2024 рр. правопопулістські сили сформували фракцію «Ідентичність і демократія» на зміну «Європи націй і свобод». До нової фракції увійшли італійська «Ліга», французький «Національний фронт» (з 2018 р. – «Національне об'єднання»), «Альтернатива для Німеччини», Австрійська партія свободи, бельгійський «Фламандський інтерес», «Істинні фінни», Данська народна партія, чеська «Свобода і пряма демократія» і Консервативна народна партія Естонії. «Ідентичність і демократія» стала п'ятою за чисельністю фракцією у новому складі ЄП, збільшивши свій склад з 37 депутатів з восьми країн до 73 з дев'яти [24].

Таким чином, нині праві популістські партії стали магістральним явищем політичного життя.

2.2. Програмні засади правопопулістських партій

Основні принципи та засади своєї діяльності правопопулістські партії декларують у програмах, базисним елементом яких є нативізм. К. Мудде розуміє його як систему принципів, згідно з якою держава має бути населена виключно членами народу, об'єднаних спільною історією та культурою. Праві популісти засуджують політику мультикультуралізму через те, що «чужі», на їхню думку, несуть фундаментальну загрозу цій гомогенності [9]. У той же час

правопопулістські партії не є расистськими, адже надають можливість приїжджим стати членами суспільства, щоправда, за умови їхньої повної асиміляції.

Крім того, іммігрантів праві популісти поділяють на дві групи. Першу з них становлять приїжджі з інших європейських держав, які внаслідок спільної «метакультури» не сприймаються як загроза національній ідентичності. Друга група – це іммігранти з неєвропейських країн, у першу чергу мусульманських. Саме їх правопопулістські партії зараховують до «ворогів», адже вони продовжують дотримуватися свого способу життя, а будь-які намагання держави-реципієнта до інтеграції сприймають як дискримінацію за релігійною ознакою. У цій «криміналізації патріотизму» (за визначенням французького Національного республіканського руху) правопопулістські партії вбачають найбільшу небезпеку, адже таким чином корінне населення змушене пристосовуватися до культури та звичаїв «чужинців», а не навпаки [22].

Праві популісти критикують імміграцію не тільки виходячи з культурних, але й соціальних та економічних проблем. Вони стверджують, що всезростаюча кількість біженців спричиняє зростання безробіття та створює додаткове навантаження на державний бюджет внаслідок збільшення тих, хто потребує соціальної допомоги [19].

У програмах правопопулістських партій значна увага приділяється реформуванню системи соціального забезпечення. Вони вважають, що її ефективне функціонування можливе за двох умов. Першою з них є виявлення «соціального шахрайства», тобто зловживання соціальною допомогою, та впровадження суворого покарання за такі злочини. Друга необхідна умова – обмеження соціальної підтримки для іммігрантів. Праві популісти наполягають, аби в питаннях допомоги абсолютна перевага надавалася власним громадянам і до того ж після їх ретельної перевірки. «Чужинці» ж не мають права користатися благами, які певний народ створював для власних

потреб [10]. Така політика щодо іммігрантів отримала назву «шовінізм соціального забезпечення» [17].

Правопопулістські партії декларують необхідність запровадження прямої демократії. Вони наполягають на введенні таких механізмів волевиявлення народу, як право законодавчої ініціативи, можливість відкликання своїх представників та, звісно, голосування за допомогою референдуму.

Водночас праві популісти надають перевагу порядку над свободою. Чутливим для них є питання військового обов'язку, виконання якого має формувати у молоді почуття патріотизму та гордості за державу, громадянами якої вони є. Сильна ж армія – це гарантія безпеки народу та непорушності кордонів.

У програмах деяких з партій можна помітити положення про підвищення міри покарання. Націонал-демократична партія Німеччини навіть пропонує провести референдум щодо впровадження смертної кари. Щоправда, більшість правих популістів залишаються гуманними, негативно висловлюючись про такий вид покарання [17].

Зовнішню політику правопопулістських партій визначає євроскептицизм. Протягом другої половини ХХ ст. вони ще виступали за інтеграцію та поглиблення співпраці. Погляди кардинально змінилися після підписання Маастрихтського договору, що перетворював економічний союз у політичний з передачею більших повноважень так званим «європейським бюрократам», «брюсельським технократам» [19]. Це, на думку правопопулістських сил, значно обмежило національний суверенітет їхніх держав.

Деякі сучасні політичні партії правого ґибу закликають до виходу з ЄС, дотримуючись жорсткої лінії, однак більшість є прихильниками м'якого євроскептицизму. Вони наполягають на зміні напрямку розвитку ЄС, вважають, що національні держави мають зберегти контроль за галузями, що безпосередньо пов'язані з національною безпекою, серед яких комунікаційна, транспортна, енергетична. В економіці пропонується звернутися до політики

протекціонізму та максимально підтримати національного виробника. Таким чином, за логікою правих популістів, європейське співробітництво має обмежуватися тими сферами, де воно дійсно необхідне [10].

Подальше розширення ЄС критикується через затратність для економік держав. Вступ же Турції категорично заперечується більшістю правопопулістських партій, які вимагають збереження Європейського Союзу як об'єднання християнських держав [19].

Цікавою в контексті відносин з Україною є позиція правих популістів стосовно Росії. Переважно вони лобіюють інтереси В. Путіна в європейських структурах. Симпатії до кремлівського режиму викликають в них його відверта ворожість до лібералізму, націоналізм, актуалізація «традиційних» цінностей та антиамериканізм [34, с. 247]. Очільниця «Національного фронту» М. Ле Пен в одному з інтерв'ю висловила захоплення російським президентом, тим, що «він просуває патріотичну економічну модель, яка радикально відрізняється від того, що нав'язують американці» [60]. Більшість правопопулістських партій заперечують статус Росії як держави-агресора, виступають за зняття санкцій з Кремля, визнають законною анексію Криму. Саме через це їх часто називають «друзями Путіна» [16].

Висновки до другого розділу

Правий популізм зародився в США в 30-х рр. ХХ ст. і мав стосунок передусім до діяльності харизматичних лідерів з подібною риторикою. У Європі прототипи правопопулістських рухів і партій, що мали вигляд об'єднань проти податків і неофашистських організацій, з'явилися в 70-ті рр. ХХ ст.

Підйом правопопулістських сил Західної Європи припав на 80-ті рр. ХХ ст. і був пов'язаним з хвилею міграції. З новою силою правопопулістські партії активізувалися в 2016 – 2017 рр. унаслідок таких сприятливих для них подій, як перемога Д. Трампа та результати референдуму

у Великобританії. Серед основних причин поширення рухів і партій подібного напрямку називають європейську міграційну кризу, провал політики мультикультуралізму, глобалізацію з денаціоналізацією та дотрадиціоналізацією, зростання рівня безробіття та соціального розшарування, а також кризу демократичної легітимності на національному та наднаціональному рівні.

Усі ці проблеми знайшли відображення в програмних документах правопопулістських партій. В основу їхньої ідеології лягли нативізм, критика іммігрантів і боротьба з ісламським фундаменталізмом, ідея збереження національної ідентичності, культури та відродження традиційних цінностей, євроскептицизм, політика протекціонізму, позиція переваги порядку над свободою за одночасного розширення інструментів прямої демократії. Більшість правих популістів характеризують також проросійські погляди.

Нині популістські партії правого спрямування представлені в Європі як в національних, так і в наднаціональних органах влади, користуються значною популярністю, подекуди відбираючи голоси у мейнстримних партій.

РОЗДІЛ III. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВОПОПУЛІСТСЬКИХ ПАРТІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

3.1. Активізація правих політичних партій в Північно-Західній Європі

Найбільш знаними та успішними правопопулістськими партіями західноєвропейського регіону вважаються французький «Національний фронт», «Альтернатива для Німеччини», Австрійська партія свободи, а також до недавнього часу Партія незалежності Сполученого Королівства.

Зазначалося, що на початку 80-х рр. XX ст. правопопулістські партії залишалися здебільшого маргінальними. І лише після того як «Національний фронт» здобув 9,9% голосів на національних парламентських виборах 1986 р. ситуація змінилася.

Донині ця партія продовжує домінувати на політичній арені Франції, затьмарюючи нові менш яскраві праві проекти, та, безумовно, слугуючи взірцем для партій цього спрямування в усьому світі [22].

Однак історія французького правого популізму почалася дещо раніше, у перших десятиліттях по Другій світовій війні. Значний вплив на появу правопопулістських партій справив режим Віші. Ідеї національної єдності та ідентичності, створення могутньої французької держави глибоко вкорінилися в свідомості громадян [16]. Це проявилось у заснуванні прихильниками Віші низки рухів та організацій, що продовжували культивувати цей світогляд. Серед них «Молода нація», «Захід» (пізніше «Новий порядок»), Національний союз незалежних та республіканців. Найчастіше ж першою правопопулістською партією на теренах Франції називають Союз з захисту власників крамниць і ремісників П'єра Пужада, створену в 1954 р. Проте всі ці рухи та партії були здебільшого неофашистським та забороненими в 1958 р. [22].

У 60 – 70-х рр. в умовах війни за незалежність Алжиру виникли нові крайні праві організації, які стверджували що втрата колонії означатиме кінець

величі Франції. Зрештою, Алжир було таки втрачено. На фоні цього в 1972 р. низкою студентських організацій, які поділяли зазначену думку, було створено «Національний фронт» [34]. До рук відомого очільника Жан Марі Ле Пена партія перейшла тільки після смерті одного з найвпливовіших лідерів Франсуа Дюпра та виходу з її складу найбільш радикальної групи, що сформувала власну «Партію нових сил».

На початку своєї діяльності «Національний фронт» використовував антисемітські ідеї та католицький фундаменталізм і не користувався широкою підтримкою. Так, парламентські вибори 1981 р. називають найпровальнішими в історії партії. Їй вдалося отримати всього 0,18% голосів [60].

Тільки після перегляду стратегії та з початком формування союзів з іншими більш впливовими правими та правоцентристськими партіями, «Національному фронту» вдалося подолати маргіналізацію та здобути перші електоральні успіхи. А вже в 1984 р. він обійняв 10 місць в Європейському парламенті, здобувши 10,9% голосів. Успішними стали й наступні вибори до Європейського та національного парламентів, на яких партія отримувала в середньому близько 15%.

Однак наприкінці 1990-х рр. зміна риторики «Національного фронту» викликала внутрішньопартійний конфлікт між Ж. М. Ле Пенем та його заступником Бруно Мегре, який зрештою покинув партію і створив «Національний рух». Така нестабільна ситуація «Національного фронту» дещо послабила підтримку виборців [16; 22].

Основні цілі партії були викладені ще в 1973 р. у її першій програмі, що мала назву «Захищаючи французьке». Стрижнем своєї ідеології партія проголошувала «націю», визначаючи її як спадщину, а належність до нації – як детермінант ідентичності. Увага приділялася розвитку традиційної сім'ї, гетеросексуальної, орієнтованої на народження та виховання дітей. Репродукція французького населення називалася завданням політичного значення. У своїй першій програмі Національний фронт декларував

продовження європейської інтеграції з подальшим формуванням конфедерації. Документ оминув також проблему імміграції. Загалом ця програма була доволі поміркованою [34, с. 261; 35].

Радикалізація поглядів помітна вже в маніфесті «Право та економічна демократія» від 1978 р. Популярними в той час стали плакати з лозунгом «Два мільйони безробітних – це два мільйони зайвих мігрантів!» [44, с. 17].

Зазнали трансформації й погляди на стосунки з США та ЄС. Проамериканські позиції «Національного фронту» зберігалися до початку війни в Перській затоці. Опісля Ж. М. Ле Пен заявив, що співпраця з американцями мала сенс в умовах Холодної війни, але стала безглуздою та загрозовою для європейців після її завершення [19].

Євроскептицизм дався взнаки після вступу в дію Маастрихтського договору та поглибився з набуттям чинності Шенгенської угоди. Тоді ж посилювалися й антиіммігрантські позиції. Для боротьби з напливом іммігрантів пропонувалося насамперед усунути причину – щедрю соціальну політику, відмовивши приїжджим в соціальній підтримці та надавши пріоритет власним громадянам і європейцям.

У питаннях економіки програма «Національного фронту» спрямовувалася на підтримку вітчизняного виробника та створення ефективної податкової системи [16].

У 2011 р. партію очолила донька Ж. М. Ле Пена – Марін Ле Пен. Варто зауважити, що в 2008 р. вона публічно розірвала стосунки з батьком, після того як в одному з інтерв'ю він назвав «звичайною деталлю історії» нацистські газові камери. М. Ле Пен розпочала «дедemonізацію» «Національного фронту», засудивши режим Віші та антисемітизм з расизмом, а також виключила в 2015 р. Ж. М. Ле Пена з партії за його висловлювання [26, с. 154 – 155]. Однак в іншому вона зберігла традиційну для партії лінію.

На окрему увагу заслуговують заяви очільниці партії, яка сама постає яскравим прикладом популістського лідера. Вона оголосила себе

та «Національний фронт» представниками інтересів «маленьких людей», протиставляючи їм еліти-«касти» [26, с. 155]. М. Ле Пен викриває «Європу банкстерів» (від «банкір» і «гангстер») [1], а «Лісабонський договір» називає «могилянником незалежності та ідентичності європейських націй». Вона стверджує, що «Брюссельська стіна впаде так само, як впала Берлінська. ЄС зникне і народиться Європа вільних націй». У якості альтернативи ЄС вона пропонує стратегічний альянс з Росією на основі військово-стратегічного партнерства та Панєвропейський союз суверенних держав з Росією та Швейцарією без Туреччини.

Атакуючи європейську єдність М. Ле Пен зайняла проросійську позицію, як і більшість правопопулістських партій. Вона визнає анексію Криму, закликає до «порозуміння» з Кремлем, схвально відгукується про В. Путіна, вважаючи, що вони з ним «захищають християнську спадщину та європейську цивілізацію» [34, с. 267 – 268].

Вона мала успіху вже на перших своїх президентських виборах у 2012 р., посівши третє місце з 17,9% голосів [26, с. 156]. А вже в 2017 р. покращила результат, отримавши 21,3% у першому турі та 33,9% у другому, поступившись Еммануелю Макрону, чинному президентові [99].

«Національний фронт» також досяг високих показників. На останніх парламентських виборах 2017 р. він отримав 8,8% голосів у другому турі, здобуввши 8 мандатів у Національні збори [98].

Варто зазначити, що в червні 2018 р. партія змінила свою назву на «Національне об'єднання». М. Ле Пен прокоментувала, що нова назва «звучить як заклик», її «потребують серця та уми членів партії», до того ж, на думку очільниці, такий ребрендинг допоможе отримати більше голосів на наступних президентських виборах у 2022 р. Колишній лідер партії Ж.-М. Ле Пен подібного рішення не підтримав, вважаючи перейменування «зрадою» і «ударом, якого «Національному фронту» ще не завдавали» [51].

Зрештою, оновленій партії вдалося отримати вражаючий результат на виборах до Європарламенту 2019 р. «Національне об'єднання» обійшло президентську партію «Республіка на марші», здобуло 23,3% голосів і, відповідно, 22 мандати в новому парламенті [108].

М. Вевіорка пояснює збереження та зростання впливу цієї правопопулістської партії умовами «соціальної, культурної і расової фрагментації у Франції, найгірші варіанти якої призводять до расизації суспільного життя» [34, с. 263]. Ці процеси значно підсилюються внаслідок терористичних атак на Париж і Брюссель, що формує попит на імміграційні та безпекові питання, а, відтак, і на партії кшталту «Національного об'єднання».

На політичній арені сучасної Німеччини представлені два популістських гравця правого типу. Це доволі популярна ще кілька років тому Націонал-демократична партія Німеччини, яка донині продовжує свою діяльність, та успішна на сучасному етапі «Альтернатива для Німеччини».

Прототипами партій цього спрямування стала низка рухів, які, так само як і у Франції, почали з'являтися майже одразу після Другої світової війни. Попри те, що німецьке населення засуджувало політичний курс А. Гітлера, ідеї нацизму, єдності та могутності Німеччини зберігали свою популярність. Причиною активізації рухів вважають також провал політики денацифікації, яка культивувала колективне відчуття провини, що негативно сприймалося молоддю, котра не вірила в необхідність соромитися національної ідентичності через помилки минулого [17].

Подібно до французьких німецькі політичні організації, що виникали до середини 1950-х рр., були неофашистськими. Серед них популярності набули Асоціація за економічне відновлення, Німецька консервативна партія-Німецька крайня партія, Група дій/Європейський народний рух Німеччини, Соціалістична імперська партія та Німецька спільнота, Загальнонімецький блок/Союз вигнаних і безправних і Німецька імперська партія [11].

Протягом певного часу вони мали високий показник електоральної підтримки, як на федеральному, так і на місцевому рівні, однак в 1952 р. після заборони найбільш радикальної Соціалістичної імперської партії, популярність суттєво знизилася, що спричинило їх маргіналізацію [15]. За визначенням С. Погорельської, «націоналізм» став сприйматися як «політична смерть, жевріння на межі політичної легальності» [34, с. 252 – 253]. Таким чином, більшість повоєнних рухів і партій припинили своє існування.

У 1964 р. було створено Націонал-демократичну партію Німеччини (НДПН) [20]. Вона довгий час залишалася найбільш впливовою популістською партією правого штибу. Нині НДПН продовжує існувати, але втратила свою популярність і все більше скочується на узбіччя політичного життя. Так, на останніх парламентських виборах 2017 р. вона здобула тільки 0,1% голосів [100]. Тому вважаємо доцільним зупинитися на розгляді партії, місцем якій поступилася НДПН, відносно нової та успішній «Альтернативі для Німеччини» («АдН»).

Ця партія була заснована в 2013 р. групою викладачів і науковців, об'єднаних критичним ставленням до подальшого розвитку ЄС. Партія одразу ж виступила проти надання фінансової допомоги Греції та соціальних програм для біженців з Близького Сходу. Через подібність поглядів «АдН» підтримав німецький антиісламський рух Пегіда [59, с. 201], що сприяло розширенню її електоральної бази.

У «Керівних принципах Альтернативи для Німеччини», програмі партії, відтворені засадничі принципи правого популізму, що стосуються ЄС, прямої демократії, національного виробника тощо. Важливе місце займає тема традиційної сім'ї. Фрауке Петрі, співзасновниця та колишня очільниця «АдН» (вийшла з партії в 2017 р., створивши власну «Синю партію»), прагнула модель «батько – мати – три діти» зробити повсякденністю, аби нові жителі ФРН були німцями не тільки за громадянством, але й біологічно [53, с. 59 – 62]. Нинішні лідери партії Йорг Мойтен і Тіно Крупаллу, який змінив на цьому

посту Александера Гауланда, схильні до спекуляцій на темі депортованих німців [25].

Уже на своїх перших виборах до Бундестагу 2013 р. «АдН» отримала 4,7% голосів, не подолавши виборчого порогу, однак продемонструвавши значний потенціал. У 2014 р. вона взяла участь у виборах до Європейського парламенту, де здобула 7,1% з правом делегувати 7 представників до цього органу. З кожними наступними виборами партія розширювала свій вплив та електорат [20].

Лейтмотивом усіх передвиборчих кампаній «Альтернативи для Німеччини» є проблема імміграції. Партія вміло маніпулює страхами людей, наголошуючи, що іммігранти, зокрема мусульмани, займуть робочі місця німців, зруйнують культуру, влаштовуватимуть теракти та гвалтуватимуть жінок. «АдН» виступає проти будівництва та утримання мечетей, прагне заборонити носіння паранджі та нікабу в громадських місцях, що, на її думку, ускладнює культурну інтеграцію. Партія підкреслює, що іслам, релігія більшості приїжджих, є чужорідним елементом багатої німецької культури, який потрібно викоринити. Таким чином «Альтернатива для Німеччини» залучає на свою сторону невдоволених міграційною кризою та провадженою щодо цього питання політикою [1]. Цікаво, що активно критикуючи іммігрантів, вона не проти культурних меншин, зокрема російських німців, яких налічується на території держави понад 3 млн. Тому не випадково, що «АдН» активно виступає за відміну санкцій проти Росії та визнає Крим «споконвічно російською територією» [53, с. 59 – 62].

Показовою щодо направленості «Альтернативи для Німеччини» є заява голови парламентської фракції партії у федеральній землі Тюрінгія Бьорна Хекке, який назвав меморіал жертвам Голокосту в Берліні «пам'ятником ганьби в самому серці столиці», а також закликав «на 180 градусів розвернути політику пам'яті» в Німеччині [33]. Керівництво виступило з осудом, однак не

виключило політика з партії, а більшість членів «АдН» узагалі підтримали Б. Хекке. Ця заява знайшла відгук і серед населення.

На парламентських виборах 2017 р. за партію віддали голоси 12,6% виборців. «Альтернатива для Німеччини» стала третьою політичною силою після ХДС/ХСС та СДПН [100]. Так, уперше з часів Другої світової війни до парламенту потрапила правопопулістська партія. На виборах до Європарламенту 2019 р. «АдН» також продемонструвала хороший результат, здобувши 11% голосів і відповідно 11 мандатів [109].

У серпні 2019 р. в Дрездені пройшла акція за вільне та відкрите суспільство та супроти ультраправих і правопопулістських сил, у тому числі й «Альтернативи для Німеччини» [62]. Це вказує на розвиненість громадянського суспільства, але, як стверджує В. Роллер, доки «у більшості буде зберігатися відчуття, що можновладці ігнорують їх потреби, варто рахуватися з подальшим успіхом «АдН»» [1]. Цю формулу можна застосувати й щодо перспектив інших правопопулістських партій.

До прикладу, Австрійської партії свободи (АПС). На відміну від багатьох інших європейських держав, крайні праві в Австрії не були на маргінесі, користувалися популярністю та входили до партійно-політичної системи держави. Серед них найдовшою історією (понад 60 років) та відносно стабільною електоральною базою (її результати на виборах не опускалися нижче 5%) характеризується саме АПС. Коріння партії сягають організації «Ліги незалежних», яка мала на меті створити альтернативу Соціал-демократичній партії (СДПА) та Австрійській народній партії (АНП), що захопили політичну арену в післявоєнний час [60].

У перші роки свого існування «Ліга незалежних» мала успіхи, але невдовзі зіткнулася з затяжною внутрішньою кризою, що призвело до утворення в 1956 р. нової Австрійської партії свободи. Першим її головою став Антон Райнталлер, міністр сільського господарства Нижньої Австрії за нацистів, а другим – Фрідріх Петер, що також мав зв'язки з «минулим»,

зокрема служив в айнзатцгрупі на Східному фронті. Таким чином, в Австрії, на відміну від Німеччини, не відбувся період очищення від фашизму, послідовників якого продовжували обирати на провідні посади. Попри це, Австрійська партія свободи протягом десятиліть стабільно займала третє місце, а, відтак, була вхожою до парламенту. Щоправда, фактично країною продовжувала правити коаліція СДПА-АНП [18].

Аби змінити ситуацію, на початку 1980-х рр. Австрійська партія свободи пішла на лібералізацію (у 1979 р. її навіть було прийнято до Ліберального інтернаціоналу, та згодом виключено). Це сприяло зближенню АПС з Соціал-демократичною партією, що врешті у 1983 р. сформували коаліцію та уряд. Очільник Австрійської партії свободи Норберт Стегер став віце-канцлером.

Таке об'єднання проіснувало недовго та спричинило конфлікт між ліберальним крилом та ультраправими консерваторами. Внутрішня криза негативно позначилася й на результатах виборів 1983 р., що стали найгіршими в історії АПС. Партія отримала на них 4,98% голосів [2].

Однак період спаду тривав недовго. У 1986 р. Австрійську партію свободи очолив відомий Йорг Хайдер, що ознаменував новий етап в історії партії. Його обрання призвело до розпаду коаліції з соціал-демократами, адже новий глава повернув АПС на засади крайньої правої ідеології [18]. Як відзначили Х. Функе і Л. Ренсманн, вимоги Й. Хайдера «звільнити нарешті націю від колективної провини за злочини нацизму і загалом за нацистське минуле, що заважає розвитку позитивної національної ідентичності, відповідало потребам 75% австрійців» [35]. При цьому лідер АПС заперечував самостійне існування австрійської нації, розглядаючи її як належну до німецького народного та культурного суспільства, таким чином він вдало поєднав німецький націоналізм з австрійським патріотизмом [2].

Й. Хайдер ввів і антиіммігрантську риторику партії, скориставшись напливом іноземців. Пов'язуючи їх із зростанням безробіття серед корінного населення, погіршенням криміногенної ситуації, значними соціальними

витратами на іммігрантів, які загрожують австрійській національній ідентичності та цінностям, він закликав вигнати «паразитів-іноземців» з країни. Зрештою його гасло «Австрія понад усе!» виявилось привабливим для більшості виборців [35].

На парламентських виборах 1986 р. Австрійська партія свободи здобула 9,7%, майже вдвічі більше, ніж на попередніх. У наступні два роки вона тільки покращувала свої результати та все ж залишалася третьою. Триумф прийшов у 1999 р., коли за партію проголосували 26,9%, завдяки чому вона посіла друге місце та взяла участь у формуванні коаліційного уряду разом з Австрійською народною партією, що цього разу стала третьою [60].

Формування уряду АПС-АНП викликало хвилю протестів в Австрії та обурення міжнародної спільноти. Уперше в історії ЄС ввели санкції проти країни-члена, а посол США тимчасово покинув цю державу. Однак після підписання коаліційної програми, у якій Й. Хайдер відмовився від половини своїх передвиборчих обіцянок, рейтинг Австрійської партії свободи різко впав до 10%, майже втричі [2].

У 2005 р. відбувся розкол партії. Й. Хайдер створив нову політичну силу «Альянс за майбутнє Австрії», до якої увійшли члени правління та більшість парламентської фракції АПС. З того часу на політичній арені діють дві правопопулістські партії. Правда, після трагічної загибелі Й. Хайдера в 2008 р. електоральна підтримка «Альянсу» поступово згасає [18; 35].

На АПС криза майже не позначилася, вона швидко відновила свої позиції. Цьому значно сприяло зростання антиіммігрантських настроїв серед австрійців та невдоволення поглибленням європейської інтеграції.

У той же час, 2005 р., Австрійська партія свободи перейшла до Гайнца-Крістіана Штрахе. За його лідерства було прийнято нову програму «Австрія передусім» (2011), що загалом зберігає основні цінності, закладені Й. Хайдером [2].

Значна увага в програмному документі приділяється проблемі імміграції. АПС у своїй риторичі акцентує на «культурних відмінностях» австрійців і іммігрантів. Головними «ворогами» для неї є мусульмани. Антиісламськими є партійні гасла: «Любов до батьківщини замість крадіїв-марокканців», «Церковні дзвони замість муедзина», «Захід в руках християн» тощо [8; 18]. Однак враховується не лише культурний контекст. Австрійська партія свободи наголошує, що соціальне житло, медичні та інші послуги слід надавати виключно власним громадянам. Якщо ж іноземці прагнуть скористатися перевагами солідарних систем, вони повинні створити їх самі, незалежно від держави, та наповнювати своїми внесками.

Щодо відносин з Європейським Союзом, то протягом понад шістдесятилітньої історії ставлення АПС до цієї структури змінювалося. Якщо в передвиборчих агітаціях 1986 та 1990 рр. підкреслювалися економічні вигоди від вступу країни до ЄС, то вже після розпаду Радянського Союзу, а разом з ним послаблення зовнішньої загрози, а також підписання Маастрихтського договору й вступу Австрії до ЄС погляди трансформувалися у євроскептичні [2]. Від 1994 р. і донині АПС критикує наднаціональне об'єднання, називаючи його «недемократичним монстром», «брюссельською номенклатурою», яка «прагне створити централізовану єдину Європу поверх голів людей», «брамою для безконтрольної імміграції» [8]. Саме тому Австрійська партія свободи виступає за захист суверенітету держави та декларує пріоритетність національних інтересів, що мають переважати над загальноєвропейськими за будь-яких умов. При цьому АПС виступає проти розширення Європейського Союзу на Схід [35].

У відношенні до Росії австрійські праві популісти прямо не здійснюють підтримки політики В. Путіна, але в той же час різко виступають супроти антиросійських санкцій, які «змушують страждати австрійський народ через якусь нікому не відому Україну» [29].

2014 р., зрештою як попередні, так і наступні, показав популярність подібних ідей серед австрійців. На виборах до Європейського парламенту за АПС проголосували 19,7% виборців, що дало змогу отримати 4 мандати [86].

Безпрецедентними стали президентські вибори 2016 р., які відзначилися тим, що кандидати двох провідних партій Австрії СДПА та АНП не увійшли до числа фаворитів перегонів (отримали по 11%), а також і насамперед тим, що в другий тур вийшов кандидат від Австрійської партії свободи – Норберт Гофер, який до того ж став фаворитом у першому турі (здобув 35,1%). Зрештою з невеликою різницею 49,7% проти 50,3% він програв кандидату від «Партії Зелених» Александеру ван дер Беллену [95]. Але такі вражаючі результати не варто зараховувати до поразки АПС.

У 2017 р. на парламентських виборах Австрійська партія свободи отримала 26,5% голосів, а її лідер Г.-К. Штрахе посів місце віцеканцлера Австрії, яке обіймав до 2019 р. [97].

На останніх виборах до Європейського парламенту внаслідок гучного скандалу за участю ексголови АПС Г.-К. Штрахе (на цій посаді його замінив Н. Гофер), пов'язаного з публікацією відеозапису, де він у 2017 р. змовлявся з росіянами за підтримку на виборах, праві популісти отримали на кілька відсотків менше, ніж розраховувалося. АПС набрала 17,2% та здобула усього 3 мандати [106].

У вересні 2019 р. на дострокових парламентських виборах Австрійська партія свободи також продемонструвала падіння своєї популярності (16,2%), втративши 10% голосів [104]. Причинами цьому слугують як зазначений скандал, так і те, що Австрійська народна партія чинного федерального канцлера Себастьяна Курца перейняла риторику АПС, зокрема заявила про необхідність скоротити потоки біженців, зайняла рішучу позицію з питань внутрішньої безпеки та обмеження влади Брюсселя щодо єврозони. За висловом Є. Целеховскі, «лідер консервативної АНП випередив праворуч правопопулістську АПС» [2]. Та, попри все, Австрійська партія свободи

продовжує функціонувати, залишаючись стабільним гравцем на політичній арені країни.

Аналізуючи праві популістські партії Західної Європи не можливо оминати увагою «Партію незалежності Сполученого Королівства» та її, по суті, нову версію «Партію Брекзиту», що доленосно вплинули на розвиток Великобританії, яка 31 січня 2020 р. офіційно покинула Європейський Союз.

Держава була членом ЄС 47 років, однак завжди скептично ставилася до цього утворення. До Європейської економічної спільноти Велика Британія приєдналася лише з третьої спроби – у 1973 р. І вже два роки потому спробувала вийти з неї, провівши референдум. Проте тоді більшість висловилося за продовження членства (67,2%) [32].

Після підписання Маастрихтського договору критика ЄС набрала обертів. У Консервативній партії навіть сформувався радикальне крило, спрямоване на те, аби зірвати ратифікацію угоди. Проте вона була затверджена. На тлі цього у Великобританії з'явилася нова політична сила «Антифедералістська Ліга». Її створив Алан Скед з метою збереження фунта та неприєднання до єврозони. На той час такі ідеї не були сприйняті суспільством – на виборах до Палати громад у 1992 р. партія отримала всього 0,2% [46].

Через рік було прийнято рішення провести ребрендинг, і партія отримала свою сучасну назву. Уже з моменту свого створення ПНСК закликала до виходу з ЄС, дотримувалася традиційного прагнення Британії тримати дистанцію з континентом і прямо брати участь в європейських справах лише в крайніх випадках [45]. Партія незалежності Сполученого Королівства опирається на тих, хто «страждає комплексом маленької Англії» та прагне повернути Великобританії глобальний вплив [1].

Перший електоральний прорив ПНСК здійснила на виборах до Європейського парламенту в 1999 р. За неї віддали голоси 6,5% виборців, що вперше дозволило їй обійняти 3 місця та сформувати з іншими партіями політичний блок «Європа демократій та розноманітності». Під час одного з

засідань Європарламенту виступив Майкл Холмс, лідер ПНСК з 1997 р. У своїй промові він виступив за наділення Європейської комісії більшими повноваженнями. Це викликало незадоволення всередині партії. Проти нього виступив Національний виконавчий комітет на чолі Найджелом Фаражем. Самого М. Холмса усунули з посади, а новим керівником обрали Джеффри Тітфорда, «ідеального лідера для примхливої партії» [46].

Однак наступні вибори до британського парламенту в 2001 р. успішними не були. Її почали активно підтримувати, починаючи з 2004 р. Пов'язано це було з ухваленням проекту Конституції Європейського Союзу, яка не користувалася популярністю серед британців. Тому вже на виборах до Європарламенту партія посіла третє місце по країні з 16% голосів.

У 2005 р. унаслідок внутрішнього конфлікту, характерного для всіх правопопулістських партій, відбувся розкол ПНСК. Один з провідних членів Партії незалежності Сполученого Королівства Роберт Кілрой покинув її та створив власний рух «Правда». До нового політичного проекту приєдналася третина складу ПНСК. Ситуація надзвичайно негативно позначилася на виборах, які відбулися за п'ять місяців потому, і на яких партії з результатом в 2,2% не вдалося отримати жодного місця в національному парламенті [32].

Необхідним було реформування, що відбулося за головування Найджела Фаража, який очолив партію в 2006 р. Він змінив ультраправий радикалізм на європейський правий популізм, включив до програми низку соціально-консервативних позицій, у тому числі скорочення імміграції, зниження податків, а також кліматичний скептицизм. Таким чином Н. Фараж прагнув заручитися підтримкою розчарованих політикою Консервативної партії [45].

Цього ПНСК вдалося досягти вже на наступних виборах. Її успіх обумовило також підписання Лісабонського договору, що перетворював ЄС на федеративну державу. Ратифікація угоди спричинила незадоволення серед населення. На цій хвилі і пройшли вибори до Європарламенту в 2009 р. Партія незалежності Сполученого Королівства набирала 16,5% голосів і стала другою

по країні [32]. Вона перетворилася в силу, з якою варто рахуватися. Підтримка партії продовжувала зростати й надалі. На виборах до Європарламенту 2014 р. ПНСК, що не мала свого представництва в національному парламенті, посіла перше місце з 27%, обійшовши обидві головні партії [90]. Тоді Н. Фараж заявив, що їхня мета як депутатів цього органу влади «не продовжувати нескінченне голосування за прийняття законів ЄС, а прибрати владу ЄС з Вестмінстера» [7].

З метою нейтралізувати зростання популярності партії консерватори на чолі з Девідом Кемероном перехопили ініціативу з імміграційного питання, а також (і це найважливіше) звернулися до основного гасла ПНСК «про вихід країни з ЄС», що призвели до рішення щодо проведення референдуму в 2016 р.

Його результати (51,89% проголосували за Брекзит) можна вважати перемогою та заслугою популістської Партії незалежності Сполученого Королівства. Одразу після виборів Н. Фараж запустив кампанію під гаслом «Ми прагнемо повернути нашу країну». Він спекулював темою нападів іммігрантів на жінок в Кельні у 2016 р., стверджуючи, що сценарій може повторитися й у Великобританії, якщо громадяни висловляться на підтримку членства [45].

У цілому проблема імміграції займає чільне місце в риториці партії. Передусім популісти апелюють до боротьби з ісламізмом та до захисту християнських цінностей [8]. На постерах Партії незалежності Сполученого Королівства були зображені фото тисяч біженців, які вишикувалися в чергу біля кордонів ЄС з підписом: «Переломний момент: ЄС згубить нас усіх» [45]. Таким чином партії вдалося пов'язати дві основоположних проблеми: іммігрантів і Європейський Союз. Останній вони розглядали як загрозу національному суверенітету та ідентичності. Один з членів ПНСК Джон Біклі навіть прирівняв ЄС до Радянського Союзу: «Британські

громадяни не хочуть бути частиною проекту, який потенційно виглядатиме як СРСР» [60, с. 365 – 366].

Популізм Партії незалежності Сполученого Королівства підсилив екзистенційне сприйняття британцями свого історичного минулого, а також антиімміграційні та антиінтеграційні настрої, що зрештою позначилося на результатах референдуму.

Вважаючи, що місію партії виконано, Н. Фараж вийшов з ПНСК у тому ж 2016 р. Його місце зайняли спочатку Пол Ендрю Наттолл, а згодом Стів Краузер. Це жодним чином не допомогло партії, яка асоціювалася у виборців виключно з євроскептицизмом. На парламентських виборах 2017 р. вона показала одне з найбільших падінь рейтингів за всю сучасну історію проведення парламентських виборів. ПНСК отримала 1,8% голосів, втративши понад 10 відсоткових пунктів і скоротивши свій електорат вп'ятеро [101]. Тож, перемога на референдумі, по суті, ознаменувала політичну смерть партії, яка після виходу Н. Фаража радикалізувалася, погрузла в скандалах і практично припинила існування.

Однак на хвилі розчарування в консерваторах, які при Терезі Мей виявилися не здатними втілити підсумки референдуму та вивести країну з ЄС, Н. Фараж сформував нову «Партію Брекзиту» у лютому 2019 р. Фактично, вона стала правонаступницею Партії незалежності Сполученого Королівства, декларуючи «жорсткий» сценарій, вихід Великобританії з Європейського Союзу без будь-яких угод [50].

Уже через кілька місяців після офіційної реєстрації партія досягла приголомшливого успіху на виборах до Європарламенту. Вона здобула 30,75% і посіла перше місце у Великобританії, випередивши традиційні партії та отримавши 29 мандатів, що всього на один менше, ніж у консерваторів, лейбористів і ліберальних демократів разом [113]. Таку підтримку виборців можна розглядати як підтвердження рішення, прийнятого на референдумі.

Все це спричинило падіння рейтингу Терези Мей до мінімуму та зміну прем'єр-міністра, яким став Борис Джонсон. Новий голова уряду взяв прямий і безапеляційний курс на вихід з Євросоюзу. Упродовж 2019 року його популярність зростала з кожним днем, а «Партії Брекзит», натомість, падала [2; 6]. Підтверджують це останні дострокові парламентські вибори, що пройшли в грудні. Консервативна партія на чолі з Б. Джонсоном перемогла (43,6%) та отримала власну більшість в Палаті громад (365 місце). «Партія Брекзиту» ж спромоглася здобути тільки 2% [116].

Колапс як Партії незалежності Сполученого Королівства, так і «Партії Брекзиту» передбачений вже в самих назвах політичних проєктів. Це «партії однієї цілі» [46], що була досягнута. Подальше існування цих рухів, принаймні без переорієнтації та ребрендингу, абсурдне, адже Велика Британія офіційно вийшла з Європейського Союзу, розпочавши, за висловом Б. Джонсона, «нову еру» [7].

Значного поширення, особливо ж в умовах міграційної кризи 2015 р., правий популізм набув у країнах Північної Європи. Правопопулістські партії зайняли свою політичну нішу зокрема в Швеції, Данії та Фінляндії. Вони побудували свою ідеологію навколо критики імміграції та неефективного управління, зумовленого практикою скандинавської моделі та держави загального добробуту. Вони виступають проти політики «відкритих дверей» та соціальних пілг для широких верств населення [53, с. 67 – 69].

У Швеції цей тип партій репрезентують «Шведські демократи». Варто відзначити, що дослідники вважали цю державу не схильною до правого популізму. Подібні рухи та організації, якщо й з'являлися, то їм рідко коли вдавалося виходити з маргінесу. Це пояснювали специфікою самого шведського суспільства, якому притаманне посилене прагнення до стабільності та злагоди. Свободи та права людини у Швеції беззастережно визнають найвищою цінністю, тому логічним є існування ліберального міграційного законодавства та щедрої соціальної політики. Однак це мало свої

наслідки. Держава, як і більшість країн Західної Європи, постраждала від хвиль імміграції. Найзначнішими з них стали 1992 р., пов'язаний з біженцями з колишньої Югославії, і 2015 р. – власне європейська міграційна криза.

До того як «Шведським демократам» вдалося заручитися значною підтримкою громадян, історія правого популізму в країні нараховувала вже біля 40 років. Ці партії та рухи не користувалися електоральними успіхами, але сформували ідеологічну основу. Серед них варто згадати «Шведську прогресивну партію» та «Збережемо Швецію шведською», які в 1986 р. оформилися в союз «Шведська партія», який, однак, проіснував недовго – лише рік. Члени з обох партій пізніше увійшли до «Нової демократії», що стала найбільш вдалим правим політичним утворенням 90-х рр. ХХ ст. Проте внаслідок радикальних поглядів і внутрішніх конфліктів «Нова демократія» уже в 1998 р. втратила будь-яку вагому підтримку й маргіналізувалася настільки, що врешті припинила своє існування [12].

На політичній арені єдиною впливовою правопопулістською силою стала партія «Шведські демократи». Вона виникла в 1988 р. на основі «Збережемо Швецію шведською». Протягом тривалого часу партія зберігала негативну репутацію й мала низьку підтримку виборців, адже її пов'язували з радикальними неонацистськими елементами [1; 6].

Тому вже в 1995 р. новообраний голова Мікаел Янссон взяв курс на «дедemonізацію» партії (цю ж стратегію, нагадаємо, застосувала очільниця «Національного фронту» М. Ле Пен). «Шведські демократи» офіційно в 1999 р. засудили фашизм і виключили зі своїх рядів представників неонацистських і екстремістських рухів. Цей курс внутрішньої трансформації, що іноді називають переходом від «партії скінхедів до партії старших лисих чоловіків», підтримав і чинний лідер партії Їммі Окессон, який обійняв посаду в 2005 р. [12].

Демократизація програми була сприйнята в суспільстві позитивно. Уже 2010 р. за них проголосували 5,7% громадян, що дозволило партії вперше ввійти до парламенту (здобула 20 мандатів) [48].

Надалі кількість прихильників «Шведських демократів» лише зростала. 2014 р. на виборах до Риксдагу партія отримала 12,9% голосів і відповідно 49 місць, випередивши навіть таких традиційних як «Християнські демократи». Потрапили «Шведські демократи» і до Європейського парламенту. З результатом у 9,7% вони провели туди двох представників [1; 59, с. 201].

Електоральні успіхи партії, як неодноразово зазначалося, пов'язані з міграційною кризою. Так, у 2015 р. Швеція прийняла 160 тис. біженців. Для порівняння населення країни становить 10 млн. У співвідношенні іммігрантів до корінного населення цей показник є одним з найвищих серед країн-членів ЄС [29].

Проблема імміграції у взаємозв'язку зі збереженням «шведськості» є стрижневою у програмі партії. «Шведські демократи» звинувачують уряд у бездіяльності щодо цих питань. Вони виступають насамперед проти ісламізації суспільства. Лідер партії Їммі Окессон стверджує: «Зростання мусульманського населення є найбільшою іноземною загрозою для Швеції з часів Другої світової війни» [48]. Показовим є і рекламний ролик партії 2010 р. На ньому зображено пенсіонерку та мусульманок з дітьми, які змагаються за доступ до столу, де знаходяться бюджетні кошти. Текст відео повідомляє, що, враховуючи обмеженість державних коштів, кожен повинен обрати, кого підтримувати – своїх пенсіонерів чи іммігрантів [10]. Таким чином, «Шведські демократи» виступають за «відповідальну» міграційну політику, у тому числі за скорочення біженців, обмеження в'їзду родичів мігрантів, які вже перебувають на території країни.

Мультикультуралізм партія заперечує, натомість пропонуючи «етноплюралізм», що вкладається у формулу «кожному народу – своя

територія». При цьому закиди в расизмі категорично не сприймаються. «Шведські демократи» захищають саме культурну ідентичність, базовою одиницею формування якої є національна держава. Однак вони стверджують, що стати членом шведської спільноти можна. Для цього необхідно повністю асимілюватися та ідентифікувати себе як шведів [14].

Партія відстоює принципи протестантської етики, захищає традиційні цінності. Тому доцільним, наприклад, вважається введення заборони на всиновлення дітей гомосексуальними парами [48].

Інші її позиції характерні для всіх правопопулістських партій. Потребують додаткової уваги погляди «Шведських демократів» на ЄС. Традиційно партія позиціонує себе як «євроскептика». Вона не заперечує співпраці між європейськими країнами, однак оскільки, на переконання «Шведських демократів», ЄС все більше стає схожим на Сполучені Штати Європи, наполягає на проведенні референдуму щодо членства в найближчому майбутньому [19]. Доти ж «Шведські демократи» виступають проти розширення ЄС, зокрема партія не підтримала вступ Туреччини як ісламської країни, проти вона й євроінтеграційної стратегії України [12].

На відміну від західних правопопулістських партій, «Шведських демократів» навряд чи можна зарахувати до «друзів Путіна». Зважаючи на історичні відносини Швеції та Росії, не дивно, що партія піддає гострій критиці останню, називаючи «одвічним агресором» [1]. «Шведські демократи» навіть виступають за збільшення військового бюджету задля захисту від потенційного нападу цієї країни.

Програма партії, її ідеологія та політична діяльність широко підтримуються населенням. Свідченням можуть слугувати результати останніх виборів. Так, у 2018 р. на виборах до Риксдагу «Шведські демократи» здобули 17,5% та отримали 62 мандати, значно посиливши позиції [103]. Не менш успішними стали вибори й до Європейського парламенту 2019 р., на

яких за партію віддали свій голос 15,3% громадян, що дало їй 3 місця в цьому органі [112].

«Шведські демократи» не опускаються нижче третього місця на виборах будь-якого рівня, стабільно отримуючи високі результати. Отож, можна стверджувати, що партія нині є однією з провідних політичних сил країни.

Значний вплив має правий популізм і в сусідній Данії. Тут він представлений Данською народною партією. Її корені сягають Прогресивної партії, що була заснована Могенсом Гліструпом у 1972 р. На початку своєї діяльності вона користувалася популярністю, адже порушувала дразливу для тогочасного суспільства тему податків на доходи та виступала за їх скасування. Однак після того як це питання було включене до програм консерваторами та лібералами, партія поступово почала здавати позиції.

Уже в 80-х рр. ХХ ст. у дискурсі партії була включена проблема імміграції. Особливу увагу цьому питанню приділяв один з ідеологів Прогресивної партії Сьорен Краруп. Він стверджував, що іслам, релігія переважної більшості іммігрантів, суперечить данській культурі, яка бере свій початок з лютеранства, а закон щодо іноземців від 1983 р. назвав «юридичним самогубством», оскільки той сприяв неконтрольованій міграції з неєвропейських країн. Ця риторика знайшла відображення в програмному документі партії, у якому зокрема наголошувалося на необхідності повернення біженців на батьківщину, а також скасування положень законодавства, що давали право іммігрантам голосувати на місцевих виборах по трьох роках проживання на території Данії. Пізніше ці вимоги були розширені – популісти запропонували підв'язати надання гуманітарної допомоги країнам третього світу до готовності репатріації з їхнього боку [26, с. 107 – 108].

У 1990-х рр. Прогресивна партія зникла з політичної арени, однак її ідеологічні принципи перейняла наступниця – Данська народна партія. Вона була створена в 1995 р. колишніми прогресивістами Пією Кьерсгор,

Крістіаном Тулесеном Далем, Пьелем Ньетгардом і Уле Доннером. Головою партії було обрано П. Кьєрсгор, яка обіймала посаду до 2012 р., коли її змінив чинний лідер К. Т. Даль.

Данська народна партія одразу ж завоювала прихильність громадян. Так, на дебютних виборах до Фолькетингу 1998 р. вона здобула 7,4% голосів, делегувавши в парламент 12 представників [48].

Підтримка партії зросла майже вдвічі після подій 11 вересня 2001 р. На тлі посилення антиіммігрантських, зокрема антиісламських, настроїв, Данська народна партія на парламентських виборах того ж року отримала 13% голосів. Як відзначав К. Колдвелл, ця партія в Європі є «найбільш одержимою іммігрантами» [26, с. 108]. Так, на одному з плакатів партії було зображено жінку-мусульманку, поруч з якою містився підпис: «Твоя Данія: багатонаціональне суспільство зі зґвалтуваннями, насильством, незахищеністю, примусовими шлюбами, пригнобленими жінками, злочинними бандами» [26, с. 110].

Данська народна партія також виступає за збереження національної ідентичності, підкреслює важливість відродження протестантської етики та підтримки церкви. Вона ревно відстоює традиційні цінності, тому гостро критикує гомосексуальність, одностатеві шлюби, легалізацію всиновлення такими парами, а також наполягає на посиленні покарань за статеві злочини, особливо проти дітей [1].

У зовнішній політиці партія дотримується жорсткого євроскептицизму, виступаючи за вихід з ЄС. Але при цьому вона прагне зберегти членство в НАТО. На відміну від «Шведських демократів», Данська народна партія визнає легітимність референдуму в Криму й у відносинах з Росією продовжує лінію «Національного об'єднання» та «Альтернативи для Німеччини» [48].

На виборах до Європейського парламенту в 2014 р. за партію проголосували 26,6% громадян, що дало змогу отримати 4 місця. Тоді вона випередила навіть данських «титанів» – «Соціал-демократів» і «Венстре».

Однак у 2019 р. їй вдалося здобути лише 10,8% та 1 мандат [13]. Тенденція до зменшення підтримки спостерігається й на національних виборах до законодавчого органу. Якщо в 2015 р. за партію віддали свій голос 21,1% виборців і вона делегувала 37 представників [1], то в 2019 р. кількість прихильників скоротилася до 8,7%, залишивши їй 16 місць [105].

Але, незважаючи на те, що останнім часом, як видно з результатів виборів, Данська народна партія здає свої позиції, вона залишається достатньо впливовим суб'єктом політичної системи країни.

На відміну від данської соратниці, правопопулістська партія Фінляндії, навпаки, здобуває все більшу популярність. Мова йде про партію «Істинні фіни». Її було створено в 1995 р. після розпаду «Фінської аграрної партії». З 1997 р. і протягом двадцяти років її лідером залишався Тимо Соїні, якого врешті 2017 р. змінив Юсси Християн Галла-аго [1].

«Істинні фіни» позиціонують себе як партію, що домагається «демократії, яка спирається на згоду народу, а не надається елітою чи бюрократами» [26, с. 96]. Загалом заява доволі популістська, так само як і антиіммігрантська риторика партії. Так, одним з її передвиборчих гасел слугує відоме прислів'я, що в українському варіанті звучить: «Між який народ попадеш, того й шапку надівай». На підставі цього А. Рябиченко зараховує «Істинних фінів» до партій «нового типу», яким притаманний етнократизм і спрямованість на одне питання – проблему імміграції. Варто зазначити, що дослідник таким чином класифікує і вищезазначені Данську народну партію та «Шведських демократів» [52].

Отож, боротьба з імміграцією є основоположною в програмі «Істинних фінів». Вони стверджують, що біженці завдають удару культурі, економіці та соціуму загалом. Іммігранти, насамперед з Іраку, Сомалі та Румунії, на їхню думку, неминуче ведуть до погіршення криміногенної ситуації аж до терористичних атак [1]. Крім того, вони утворюють власні осередки поза фінським культурним середовищем, уникаючи асиміляції, у той час як уряд

виділяє значні кошти на їх адаптацію, інтеграцію та соціальне забезпечення. З точки зору «Істинних фінів» це вкрай несправедливо щодо корінного населення, тому вони наполягають на скороченні кількості іммігрантів, припиненні їм виплат, у тому числі для підтримки чужорідної культури [48].

Негативно партія ставиться й до меншин, зокрема шведської спільноти, яка тривалий час приблизно до ХХ ст. становила основу еліти країни [1]. «Істинні фіни» виступають за відміну офіційного статусу шведської мови та обов'язкового її вивчення в закладах освіти.

Значну увагу партія приділяє збереженню та розвитку фінської культури. Вона наголошує на важливості підтримки митців і мистецтва, що «є засобом пробудження фінської самосвідомості», а також на відродженні традиційних цінностей, передусім релігійності та консерватизму. Саме тому «Істинні фіни», подібно до попередніх павопопулістських партій Скандинавії, виступають за допомогу родинам у класичному розумінні та виступають проти одностатевих шлюбів.

Характерним для партії є соціальний і економічний популізм. У цілому вона підтримує скандинавську модель. Стверджує, що, до прикладу, мінімальна допомога по безробіттю не має бути нижчою за 900 євро. Однією з пріоритетних галузей економіки називає сільське господарство, що не дивно з огляду на походження партії, і закликає до вкладення в нього коштів [52].

Позиції «Істинних фінів» щодо основних міжнародних гравців є характерними для більшості правих популістів. Вона критично налаштована щодо Європейського Союзу та НАТО, які обмежують національний суверенітет Фінляндії. Партія виступає проти активної участі в міжнародних справах, зокрема вона блокувала фінансову допомогу кризовим країнам, насамперед Греції та Португалії, а також саботувала кліматичні угоди. Виходячи з євроскептичних позицій, «Істинні фіни» у той же час є проросійськи налаштованими. Лідер партії Т. Соїні зазначав: «Росія завжди була та буде сусідом Фінляндії. Звісно, демократична держава і мирна місія –

важливі, але не треба бути «корисним ідіотом» і наступати на міну за інших». Тому санкції проти Росії «Істинні фіни» рішуче відкидають як такі, що завдають шкоди національній економіці [1; 48; 52].

Партія тривалий час залишалася доволі маргінальною. Її електоральні успіхи пов'язані перш за все з міграційною кризою. На виборах до Едускунти 2011 р. «Істинні фіни» отримали 19%, посівши третє місце, а на виборах 2015 і 2019 рр. здобули майже 18%, однак при цьому зайняли другу позицію [92; 114]. Таким чином їх рейтинг слід розглядати у співвідношенні до зменшення підтримки основних партій – «Фінляндського центру», «Національної коаліції» та Соціал-демократичної партії Фінляндії. Тенденцію до незначного, але покращення результатів «Істинні фіни» продемонстрували і на виборах до Європейського парламенту. Так, у 2014 р. за партію віддали свій голос 12,9% громадян [87], а в 2019 р. цей показник збільшився на один відсотковий пункт (13,8%) [107].

Отже, можна стверджувати, що у Фінляндії, так само як і в сусідніх Швеції та Данії, правопопулістські партії сформували власне електоральне ядро та стабільно функціонують в політичній системі суспільства своїх країн.

3.2. Розвиток правого популізму в постсоціалістичних країнах Центрально-Східної Європи

Правий популізм шириться сьогодні й постсоціалістичними країнами Центрально-Східної Європи. Тут він зберіг певні риси, притаманні йому у Західній Європі, але вирізнявся й низкою особливостей, зумовлених різними політичними, соціально-економічним та культурними обставинами.

Серед причин активізації правопопулістських рухів і партій у цьому регіоні найпершою зазначають кризу демократичного транзиту та модернізації в більшості країн постсоціалістичного табору, що поглиблюється невдачею соціально-економічних реформ 1990-х рр. [45; 69]. Перехід до вільного ринку посилив соціальне розшарування, що, у свою чергу,

спричинило підвищення статків меншості, передусім політичної верхівки, з одночасним зубожінням переважної більшості населення та погіршенням якості їх життя [34, с. 243 – 244]. Олігархізація влади та корупція, яка стала її іманентною рисою, продемонстрували розрив між народом та елітою, спричинили недовіру до політичних інститутів і сформували запит на альтернативну силу, здатну артикулювати інтереси народу та протистояти сформованій системі, чим і скористалися популістські партії та рухи [53, с. 124 – 127; 69].

Популізм Центрально-Східної Європи називають явищем «постінтеграційним». Якщо в Західній Європі правий популізм проявився з новою силою після підписання Маастрихтського договору, що, на думку правопопулістських сил, значно обмежував національний суверенітет їхніх держав, то в постсоціалістичних країнах він виник унаслідок розчарування в умовах після вступу, що не ліквідував якісний розрив у розвитку, не зрівняв їх з «сильними та успішними» західними країнами [53, с. 124 – 127; 59, с. 61]. Громадяни ЦСЄ пов'язували Європейський Союз з економічним процвітанням. Однак на практиці вони зіткнулися з необхідністю адаптації до жорстких стандартів ЄС, що потребувало значних зусиль. Крім того, втрата соціальних гарантій, знов-таки зростання соціальної нерівності призвели до того, що К.-О. Ланге назвав «новим нетерпінням». Тому дослідник вважає логічним посилення політичного впливу правих популістських рухів, що є «платою за потворні форми інтеграції, за відрив політичних еліт від своїх народів, котрі лише частково ідентифікують себе з ще абстрактним європейським цілим і досі міркують національними категоріями» [45; 58].

Ще однією з причин є так званий «синдром популізму Номо Sovieticus» [49], який поширюється не тільки на колишніх громадян СРСР, але й на людей усього постсоціалістичного простору. Це психологічний феномен, який пояснюється схильністю до егалітаризму, патерналізму, до «залізної влади». Погоджується з цим Е. Налевайко, який продовжує думку: «Країнам

Центральної і Східної Європи притаманна внутрішня схильність до популізму ідентичності (тобто правого): для більшості популістських партій регіону характерними є бачення держави як власності домінуючою етнічної групи, неприйняття громадянського суспільства, впевненість у необхідності панування властивого більшості народу віросповідання, недовіра до сусідів та інститутів ліберальної демократії» [53, с. 12 – 15].

Отож, можна виокремити особливості популізму постсоціалістичних країн Центрально-Східної Європи. Окрім зазначених, а також спільних рис з правопопулістськими рухами та партіями Західної Європи таких, як експлуатація теми соціальної справедливості, наголошення на значущості національного суверенітету, апеляція до «золотого віку» та відродження минулої величі держави, високий ступінь персоніфікації тощо, до специфічних ознак зараховують претензію на підтримку від багатих країн, що в риторичі популістів зобов'язані допомагати бідним, виступи проти політичних еліт особливого типу – комуністичних і корупційних, а також етнічний націоналізм [34, с. 253 – 254; 59, с. 62 – 63, 115].

Чільною відмінністю є й те, що в Західній Європі праві популісти внаслідок міграційної кризи проголошують основними «ворогами» іммігрантів, насамперед мусульман, натомість в ЦСЄ, де показники міграції в рази менші, популісти направляють свій гнів на етнічні меншини, найчастіше на ромську спільноту. Ромів характеризують як «варварів», що перетворюють місця свого проживання в осередки злочинності й антисанітарії. Вони паразитують на суспільстві, отримуючи державну соціальну допомогу та використовуючи кошти не за цільовим призначенням [14]. Таким чином, роми в дискурсі правих популістів Центрально-Східної Європи визнаються основною загрозою безпеці та загальному добробуту населення, подібно мусульманам у Західній Європі.

На теренах постсоціалістичних країн популізм виявив себе варіативно. У контексті варто згадати Білорусь, Росію й не оминати увагою Україну. Щодо

перших двох країн дослідники пропонують вести мову не про рухи чи партії даного спрямування, а про популістичні режими, для яких характерними є наявність харизматичного лідера, нехтування інститутами посередництва, прямий контакт з народом, економічний націоналізм [34, с. 44, 294].

У Білорусі, за визначенням В. Карбалевіча, утвердився «лукашизм», побудований навколо фігури незмінного президента країни – Олександра Лукашенка. Він репрезентує себе як захисника народу, нарочито підкреслюючи свою належність до простого люду, наприклад, використовуючи «трасянку» (суржик). «Бацька», так прозвали в народі О. Лукашенка, володіє харизмою справжнього популістського лідера, забарвленою морально («чесний», «ширий»), а не політично («компетентність», «відповідальність»). Традиційно для популістів він розділяє суспільство на народ і «начальство», звертаючись до ідеї соціальної справедливості, пропонує прості рішення складних проблем і уміло нав'язує таку думку суспільству. О. Лукашенко стверджує, що припинить «зłodійську» приватизацію, покладе край шахрайству в економічній сфері, відновить тісні стосунки з Росією, які, щоправда, різко погіршилися останнім часом на тлі невдалих переговорів про створення союзної держави. Політичне кредо О. Лукашенко в боротьбі з корупцією, про що він нагадує кожною своєю передвиборчою кампанією. Однак його популізм не є безпечним, адже спричинив встановлення авторитаризму, який спирається на апарат примусу та виявляється у порушенні законодавства, боротьбі з Національними зборами, введенні цензури, репресіях проти опозиції [34, с. 294 – 296; 61].

Подібні наслідки популістського режиму й в Росії. Д. Кейтеб, характеризуючи американський популізм писав, що «комбінація інтересів еліти, різноманітних соціальних інтересів і патріотичного завзяття більшості має руйнівний вплив на суспільство, приймаючи форму «патріотичного ентузіазму» [3]. Це вірно й для російських реалій, адже популізм тут представлений не тільки Ліберально-демократичною партією Росії на чолі з

Володимиром Жириновським з його антизахідництвом та агресивною націоналістичною риторикою [49; 53, с. 7 – 10; 61]. Він виявляється глибоко вкоріненим у систему. До популізму як методу звертаються не тільки під час виборів, але й після отримання влади. У цьому випадку йдеться вже не про завоювання симпатій виборців, а про легітимацію влади та відвернення уваги громадян від актуальних проблем.

Російський популізм можна класифікувати як правий, оскільки йому притаманний яскраво виражений націоналістичний характер. Так, риторика направлена на відтворення великої Росії, відновлення історичної справедливості, підтримку «русского мира». Саме тому анексія Криму сприймалася росіянами як значна перемога влади, а рейтинг Володимира Путіна у той час зріс на майже 20%. Відбулася підміна любові до батьківщини лояльністю до влади [3].

Сам президент Росії є яскравим прикладом популістського лідера, який, використовуючи різні інструменти, до прикладу, «Прямі лінії» зв'язку з громадянами, створює образ того, хто «в курсі справи» і «наведе порядок». Варто відзначити, що популізм В. Путіна є в дечому унікальний. М. Петров для його означення вводить термін «антинегативний популізм», суть якого полягає в тому, що спочатку конструюються негативні суспільні очікування, а коли найгірші сценарії не реалізуються, це подається як досягнення влади [49].

Таким чином, сучасний політичний режим в Росії є наскрізно популістичним. До того ж, він підтримує правопопулістські партії в Європі, які, відзначимо, називають «друзями Путіна». Але, як стверджує А. Шеховцов, кремлівський режим сприяє «будь-яким рухам, що несуть розкол у суспільство, підривають єдність Заходу та трансатлантичного співробітництва» [75].

Щодо України поняття популістичного режиму не вживають, хоча наша країна, за словами Я. Федоренко, перебуває у «пастці популізму» від часів

незалежності [30]. Основна його причина криється не так в якості владних інститутів, як у низькому рівні політичної культури українського суспільства, схильного до негайного та безболісного вирішення проблем, до неучасті в політичному житті поза виборами [34, с. 337; 47; 59, с. 137].

Навіть Майдан, котрий детермінував розвиток громадянського суспільства, значною мірою був популістським. На цьому зокрема акцентують увагу А. Шеховцов і О. Попович, пояснюючи, що революція сама по собі несе елемент популізму, адже пропонує прості рішення складних проблем на кшталт скинути «злочинну» владу. Поза тим, Революція Гідності абсорбувала різні вимоги: від «європейських цінностей» до моноетнічної держави, що дало змогу говорити їй від імені «українського народу», хоча, по факту, Майдан підтримували не більше 50% громадян. Таким чином, стверджують дослідники, під час тих подій популізм був легітимізований [55; 75].

Український популізм, подібно до російського, використовується й тими, хто вже при владі, проте найяскравіше виявляється все ж під час виборчого процесу в кампаніях як парламентських, так і президентських. З огляду на такі обіцянки, як підвищення зарплат, зменшення пенсійного віку, гарантоване працевлаштування, зниження цін на газ, боротьба з корупцією та непотизмом тощо, які дають електорату політичні суб'єкти, більшість науковців кваліфікують український популізм як лівий [34, с. 312; 42; 47; 57]. Однак популістські рухи та партії, насамперед Радикальна партія Олега Ляшка, Всеукраїнське об'єднання «Свобода», партія «Громадянська позиція», звісно, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», вдаються й до риторики правого популізму. Наприклад, щодо вирішення проблем національної безпеки О. Ляшко пропонував повернути Україні статус ядерної держави [34, с. 322 – 323].

До ідеологічного проміскуїтету вдаються й кандидати в президенти. Т. Кузьо додає, що всім українським президентським кампаніям характерна така виразно популістська риса як «маніхейське» розуміння політичної

боротьби, коли опонент демонізується та наголошується на негативних наслідках його діяльності в разі приходу до влади. Таким чином вибори з політичної площини переводяться в моральну, де громадяни обирають між добром і злом, а не кандидатами з різними програмами та стратегією розвитку суспільства. На останніх президентських виборах взагалі відбулося зміщення у віртуальний простір, на яких більшість проголосувала за вдало сконструйованого телевізійного персонажа [27]. Отож, і в Україні популізм зайняв міцні позиції, будучи властивим чи не кожному політичному актору.

В. Литвин підкреслює, що в постсоціалістичних країнах Центрально-Східної Європи популізм не є тимчасовим «відхиленням», адже трансформації, що відбуваються в цьому регіоні тривалі й нерідко супроводжуються авторитарними відкатами [34, с. 46]. Це створює сприятливий ґрунт для розвитку популізму. Його вплив посилюється й внаслідок персоналізації та медіатизації політики, адже популістські партії, які й до того значну увагу приділяли прямому контакту лідера з народом, краще адаптуються до нових умов, аніж традиційні. Внаслідок цього, а також вищезазначених причин, у ЦСЄ нині значною популярністю користуються саме правопопулістські рухи та партії, серед яких болгарські «Атака» та «Воля», латиський «Національний альянс», литовський «Порядок і справедливість», чеська «Свобода і пряма демократія», сербський політичний рух «Двері српске», партія «Велика Румунія», «Народна партія – Наша Словаччина» тощо. Однак найбільшу політичну вагу тут мають «Угорський громадянський союз» («Фідес») разом з «Рухом за кращу Угорщину» («Йоббік») та польська «Право і справедливість».

Дослідники політичної історії Угорщини, серед яких і А. Бозокі, зазначають, що популізм у цій країні не давався взнаки з 50-х і до середини 90-х рр. ХХ ст. Такий «іммунітет» пов'язують з диктатурою Матяша Ракоші, котра на довгий час сформувала у свідомості угорців неприязнь до вождизму та соціальної справедливості [34, с. 245], до якої так часто апелював

«найкращий учень Сталіна» [56]. У суспільстві, навпаки, ширилися ліберальні та демократичні ідеї.

Однак реалізація «плану Бокроша» (політика жорсткої економії міністра фінансів Лайоша Бокроша) у середині 1990-х рр., що між іншим передбачав скорочення соціальних виплат, призвела до масового невдоволення, що зрештою сприяло появі та відродженню на політичній арені Угорщини правих популістських рухів і партій. Однією з таких стала Незалежна партія дрібних господарів, аграрних робітників та громадян, діяльність якої поновив Йозеф Тордьян у 1989 р. Іншим прикладом може слугувати створена в 1993 р. Угорська партія справедливості та життя Іштвана Чурки. Обидві орієнтувалися на бідні прошарки населення, виступали за підтримку національного виробника [34, с. 246; 61]. Угорська партія справедливості та життя декларувала також «відновлення країни в довоєнних кордонах», боротьбу з комунізмом і «меншістю гномів» (міжнародним єврейством) [14], виступала проти економічного та політичного об'єднання Європи, що вважала загрозою угорській нації [45].

Ці партії, особливо друга, були більшою мірою неофашистськими утвореннями, що вдавалися до популістських методів, і в цілому не мали значної електоральної підтримки. Однак вони заклали фундамент для появи сучасних правопопулістських партій, які нині не тільки користуються популярністю, але й управляють державою.

Р. Уіц, характеризуючи угорський популізм, вказує на його специфіку, яка полягає в тому, що він є не засобом боротьби за владу маргіналізованих «політичних новачків», а становить технологію парламентської партії. Під останньою мається на увазі Угорський громадянський союз, або «Фідес». Він був утворений ще в 1988 р. як молодіжний антикомуністичний рух «Альянс молодих демократів», що згодом трансформувався в ліберальну політичну партію. Але після того як у 1990 р. постфактум незмінним лідером було обрано Віктора Орбана, партія кардинально змінила своє спрямування й

набула сучасного змісту, а в 1995 р. й назви. Незгодні з обраним курсом, передусім ліберальне крило на чолі з Габором Фодором, вийшли з «Угорського громадянського союзу» та приєдналися до Альянсу вільних демократів [34, с. 47, 246].

В 1998 р. на виборах до Національної асамблеї партія отримала 28,2% голосів і 148 з 386 місць в парламенті, сформувавши правлячу коаліцію з іншими правими силами. В. Орбан очолив Уряд Угорщини. З того часу лідер «Фідес» обіймає посаду прем'єр-міністра вже 14 років (з 1998 р. до 2002 р. та від 2010 р.) [45].

Однак на наступних виборах партія зазнала невдачі, попри те, що їй вдалося збільшити результат до 41%, а кількість мандатів до 164, «Угорський громадянський союз» не спромігся сформувати більшості та перейшов в опозицію [21].

«Популістський переворот», як його назвав А. Бозокі, мав місце в 2010 р., коли за партію В. Орбана проголосували 52,7% громадян, що дозволило їй отримати 263 мандати та сформувати власну правлячу коаліцію. На подальших виборах партія продовжувала завойовувати конституційну більшість, хоча й втратила кілька відсоткових пунктів: 2014 р. – 44,9% і 133 мандати (варто зазначити, що в цьому році було офіційно скорочено кількість членів парламенту до 199), 2018 р. – 49,3% і стабільно 133 місця [21; 91; 102]. Таким чином, уже протягом десяти років «Фідес» залишається єдиною незмінною правлячою партією.

Її програма доволі класична як на правопопулістську. «Угорський громадянський союз» позиціонує себе як істинного представника народу, що протистоїть еліті. Відстоює національний суверенітет і проголошує пріоритетність угорських інтересів над загальноєвропейськими. Саме тому партія критикує ЄС, однак не має наміру виходити з його складу. Тієї ж лінії «Фідес» дотримується й щодо НАТО, прагнучи зберегти своє членство [45].

У зв'язку з міграційною кризою радикалізувалася риторика партії щодо іммігрантів. Під приводом захисту національної безпеки уряд відмовився приймати біженців. Через це Єврокомісія в 2017 р. навіть подала позов на Угорщину, а також Польщу й Чехію, а в 2020 р. Європейський суд визнав країни винними в порушенні законодавства ЄС через невиконання зобов'язань за угодою про перерозподіл мігрантів і біженців [84].

«Фідес» засуджує політику мультикультуралізму, а також протистоїть глобалізації. Партія виступає на захист християнських цінностей і підтримку традиційної сім'ї. Уряд В. Орбана знизив тарифи на енергоносії, націоналізував пенсійний фонд, виступає за обмеження діяльності міжнародних банків і транснаціональних корпорацій на території країни [59, с. 62 – 63].

У зовнішній політиці була оголошена політика «відкритості на Схід», що передбачає зближення з путінською Росією [74]. Тому не дивно, що «Угорський громадянський союз» наполягає на якнайшвидшому скасуванні санкцій проти цієї країни. Однак, на відміну від, наприклад, «Національного об'єднання» та «Альтернативи для Німеччини», не поспішає визнавати Крим російським. У В. Орбана є свій інтерес в Україні. Загалом підтримуючи територіальну цілісність і суверенітет нашої держави, лідер «Фідес» у 2014 р. заявив про необхідність надання автономії та подвійного громадянства українським угорцям Закарпаття [70].

Загалом партія є надзвичайно персоніфікованою навіть як на популістську й може зрівнятися в цьому хіба з «Національним об'єднанням» на чолі з М. Ле Пен. За час прем'єрства В. Орбана було внесено низку змін до конституції, обмежено права та свободи громадян, зокрема встановлено урядовий контроль над засобами масової інформації. Режим лідера «Угорського громадянського союзу» все більше нагадує керовану демократію [21].

Але попри суперечливість фігури В. Орбана, партія не втрачає своїх позицій. Так, на виборах до Європейського парламенту в 2019 р. «Фідес» посіла перше місце в країні та отримала 13 мандтів, здобувши 52,3% [110], що, до речі, є найвищим результатом серед усіх правопопулістських партій.

Другою за популярністю в країні нині є «Рух за кращу Угорщину» («Йоббік»). Він був створений у 2003 р. групою студентів Будапештського університету. Пізніше в 2005 р. до нього приєдналися й колишні члени згаданої Угорської партії справедливості та життя [21].

За увесь час діяльності «Йоббік» було обрано трьох голів – Давида Ковача, що обіймав посаду від заснування партії до 2006 р., Габора Вона, який очолював її у 2006 – 2019 рр., і Петера Якаба, який перебрав на себе важелі правління в 2019 р. і є чинним лідером партії.

На початку «Рух за кращу Угорщину» перебував на периферії політичного життя та мав мінімальну електоральну підтримку. Так, на своїх перших виборах до Національної асамблеї у 2006 р. партія отримала лише 1,7% голосів, відповідно не здобувши жодного місця в парламенті. Заявила вона про себе через кілька місяців під час касетного скандалу за участі тодішнього прем'єр-міністра Угорщини Ференца Дюрчаня [21]. Партія приєдналася до акцій протесту громадян, яких консолідували тогочасні опозиційні правопопулістські сили на чолі з В. Орбаном, що вимагали відставки глави уряду через запис, на якому Ф. Дюрчань стверджував, що він і його колеги брехали виборцям щодо справжнього економічного стану країни [65]. Долучившись до тих подій, «Йоббік» тим самим сприяв своїй впізнаваності.

Уже в 2009 р. на виборах до Європейського парламенту за партію проголосувало 14,8%. «Рух за кращу Угорщину» посів третє місце в країні після «Фідес» та Угорської соціалістичної партії, отримавши 3 мандати. Приблизно той самий результат (14,7%) партія продемонструвала й в 2014 р.,

однак зайняла вже другу позицію, поступившись лише «Угорському громадянському союзу» [88].

«Йоббік» зміцнював свої позиції й на національному рівні. Так, в 2010 р. вона збільшила свій показник вдесятеро (16,7%) порівняно з минулими виборами, а в 2014 р. здобула ще на кілька відсоткових пунктів більше (20,2%). Тож за цей період «Рух за кращу Угорщину» утвердився та став реальною політичною силою [91].

Програма партія від 2010 р. має назву «Радикальні зміни». Значна увага в ній приділяється економічному розвитку країни. Для цього пропонується обмежити вплив міжнародних та європейських інституцій на економіку та підтримати національного, більше того локального виробника, особливо в галузі сільського господарства. Сприяння всьому угорському, на думку членів партії, посилить відчуття солідарності серед громадян. «Йоббік» проголошує також боротьбу з безробіттям, виступає за гарантоване працевлаштування, особливо серед молоді, заохочує народжуваність серед угорців. Останнє вона пов'язує з проблемою високого темпу приросту ромського населення. Звідси нетерпимість партії до цієї національної меншини, яку пояснюють окрім того «злочинами циган». «Рух за кращу Угорщину» наполягає навіть на створенні жандармерії, яка б опікувалася виключно правопорушеннями ромів. Таким чином, партія стверджує, що цигани є однією з найбільших загроз в державі на рівні з іммігрантами, щодо яких дотримується урядової позиції [10; 21; 59, с. 203].

«Йоббік» довгий час був притаманний жорсткий євроскептицизм, який вона змінила м'яким. Нині партія не виступає за вихід з ЄС, переглянувши свої погляди в 2016 р. Її лідер Г. Вона зазначив, що міграційна криза дала шанс популістським партіям змінити ЄС, тому питання про членство втратило свою актуальність [31]. Проте це не заважає «Руху за кращу Угорщину» критикувати Лісабонський договір як такий, що не відповідає фундаментальним європейським цінностям, адже спрямований на посилення

«брюссельських бюрократів» та загалом внутрішньої інтеграції, що суперечить ідеї Європи національних держав, змінивши її на нову – Європи регіонів [45].

Партія стоїть на розширенні вигідної для Угорщини співпраці з Туреччиною та Росією. «Йоббік» зараховують до «друзів Путіна». Партія підтримує політику Кремля по всіх пунктах: вона визнала анексію Криму, надсилала своїх спостерігачів на «фейкові» (за висловом П. Порошенка) «вибори» на Сході України, наполягає на скасуванні санкцій проти Росії. Ідентичні з «Фідес» очікування «Руху за кращу Угорщину» від України, яка, на їхнє переконання, має надати автономію українським угорцям Закарпаття [21; 59, с. 203].

Попри схожість ідеологічних засад і програм, «Йоббік», на відміну від правлячої партії, поступово втрачає популярність. Якщо ще в 2018 р. на виборах до Національної асамблеї «Руху за кращу Угорщину» вдалося отримати хороший результат, втративши один відсотковий пункт (19,1% і 26 мандатів), але при цьому вперше посівши друге місце по країні, то останні вибори до Європейського парламенту продемонстрували значне падіння рейтингу партії – 6,3% голосів, що більш, ніж вдвічі менше за попередній показник у 2014 р. [102; 110].

Однак незважаючи на значну електоральну перевагу та підтримку діяльності «Фідес», «Йоббік» залишається активною правопопулістською силою Угорщини.

В Польщі партії цього спрямування репрезентує «Право і справедливість». Вона стала першою правою, але не першою популістською партією в країні, адже з 1992 р. тут функціонує лівопопулістська «Самооборона Республіки Польща» Анджея Леппера. Партія А. Леппера мала успіх у 2001 – 2007 рр., отримуючи треті місця на парламентських виборах, однак після загибелі свого лідера в 2011 р. (будучи вкрай вождистською) «Самооборона» втратила будь-яку політичну вагу [34, с. 244].

Популістську нішу зайняла партія «Право і справедливість» («ПіС»). Її створив у 2001 р. Лех Качиньський, котрий очолював партію до 2003 р. і виконував функції почесного голови до 2006 р. Надалі лідерство перебрав на себе його брат Ярослав Качиньський.

Уже на своїх перших виборах до парламенту «ПіС» продемонструвала значний потенціал. З результатом у 9,5% вона посіла 4 місце та отримала 44 мандати. Справжнім же проривом стали наступні вибори 2005 р., коли партія випередила свого конкурента «Громадянську Платформу», здобувши 27% і 155 місць у Сеймі та 20,8% і 49 мандатів у Сенаті. «ПіС» зайняла першу позицію та сформувала правлячу коаліцію. Поза тим, і Лех Качиньський зумів обійти Дональда Туска у другому турі президентських виборів (відповідно 54,1% проти 45,96%) та стати на чолі держави [45].

Однак в 2007 та 2011 рр. ініціативу перехопила «Громадянська Платформа», а «Право і справедливість» перейшла в опозицію. У цей час партія відредагувала свою програму та дещо радикалізувала погляди.

«ПіС» представляє себе як «партію простих польських громадян», що протистоїть злочинній, узурпаторській еліті, через яку в країні процвітає непотизм, а також корупція. Подібно до О. Лукашенка, партія зосередила свою діяльність на боротьбі з цим негативним суспільним явищем, що має руйнівний вплив. «Право і справедливість» значну увагу приділяє традиційним цінностям і моральному стану суспільства. Партія навіть пропонує своєрідну «моральну революцію» в політиці, унаслідок якої буде встановлено «Четверту Польську Республіку» на зміну Третій (неофіційна назва сучасної Польщі). «ПіС» виступає за католицький клерикалізм, гостро критикує гомосексуальність. Окрім сексуальних меншин, ворогом партії постають, традиційно, мігранти [53, с. 230 – 234; 59, с. 203]. За словами Я. Качинського, біженці «несуть холеру до Греції, дизентерію до Відня та велику кількість інших найрізноманітніших паразитів» [45].

У зовнішній політиці «ПіС» відстоює польський суверенітет та інтереси, надаючи їм пріоритет над наднаціональними. Разом з тим, спираючись на ідею європейської солідарності, партія наполягає на тому, аби багаті країни допомагали бідним. Будучи євроскептичною партією, вона звинувачує Брюссель передусім в обслуговуванні інтересів Німеччини, яка, на їхню думку, може укласти угоду з Росією, направленою супроти Польщі [14; 45; 53, с. 167 – 169; 59, с. 62 – 63].

Усім відома напруженість в українсько-польських стосунках на історичному підґрунті. Так от «ПіС», здобувши з 37,6% голосів абсолютну перемогу на парламентських виборах 2015 р. та отримавши власну більшість (235 з 460 місць), уже наступного року ініціювала та проголосувала за документ, що визнавав Волинську трагедію 1943 – 1945 рр. «геноцидом, вчиненим українськими націоналістами проти громадян Другої Республіки Польщі» [63].

Такі заяви та політика партії «Право і справедливість», очевидно, знаходять значну підтримку серед поляків. Про це свідчать результати виборів останніх років. У тому ж 2015 р. президентом країни став колишній член «ПіС» Анджей Дуда (51,6%), випередивши попереднього очільника держави Броніслава Коморовського (48,5%). На парламентських виборах 2019 р. партія збільшила свій показник до 43,6% і зберегла власну більшість. Вибори до Європейського парламенту також вказують на тенденцію зміцнення позицій на політичній арені. Якщо в 2014 р. «ПіС» (31,8%) майже зрівнялася з «Громадською Платформою» (32,1%) і вони отримали по 19 місць, то в 2019 р. партія зайняла першу позицію з 45,4% та здобула 27 мандатів з відведених [89; 93; 111; 115].

Отож, «Право і справедливість» є не тільки домінуючою партією Польщі, але й найбільш впливовою після «Фідес» правопопулістською силою в Центрально-Східній Європі.

3.3. Ризики утвердження та методи протидії правим популістським партіям в Європі

Більшість дослідників популізму схильні кваліфікувати явище як цілком негативне. Та попри це, розглянуті кейси свідчать, що праві популісти збільшують свій вплив на європейському та американському просторі. До того ж, правопопулістські партії та рухи в деяких країнах реально приходять до влади та утримують її. Найяскравішими прикладами можуть слугувати «Фідес» і «Право та справедливість». Таким чином, можна стверджувати, що в популістів є потенціал до управління. Питання полягає в іншому, чи є/буде їх політика ефективною чи принаймні безпечною.

А. Шеховцов зауважує, що, будучи привабливими в опозиції, популісти виявляють себе неспроможними до реального керування [75]. Варто підкреслити, що науковець не тлумачить прикметник «реальне», тому розумітимемо під ним «результативне, продуктивне» управління. Популістська ж політика, яку проводять подібні сили, здобувши владу, не відповідає цим означенням априорі. Для неї, як вважає Я.-В. Мюллер, характерними є три ознаки: 1) «колонізація» держави; 2) клієнтелізм, корупція та «дискримінаційний легалізм»; 3) придушення громадянського суспільства [44, с. 10 – 11, 42, 81].

Перше полягає в намаганні популістів «захопити» та монополізувати державний апарат. Для цього вони беруть під контроль інформаційний порядок денний, вводячи цензуру чи націоналізуючи провідні ЗМІ, підпорядковують судову владу та спецслужби, змінюють під себе виборче законодавство, а також конституцію, адже, як зауважував лідер «ПіС» Я. Качинський, «воля народу важливіша за конституцію та закони». Подібна «колонізація» здійснюється відкрито, засновуючись на «моральному праві», адже владою їх наділив «істинний народ» [49; 53, с. 124 – 127; 59 с. 89].

Клієнтелізм і корупція характерні нині майже для всіх політичних еліт. Популісти, перебуваючи в опозиції та намагаючись завоювати симпатії

електорату, репрезентують себе як борців з цими вкрай негативними суспільними явищами. Однак, прийшовши до влади, вони лише поглиблюють ці практики. Поза тим, популісти вдаються до «дискримінаційного легалізму», що можна описати в формулі «друзям – усе, а ворогам – закон» [44, с. 43].

Популістська політика передбачає й наступ на громадянське суспільство, критично налаштованих членів. Популісти прагнуть залишатися єдиними «легітимними» представниками сконструйованого ними ж, а відтак, покійного народу. Вони заперечують плюралізм думок, блокуючи артикуляцію інтересів різних суспільних груп [34, с. 335; 44, с. 45].

Крім того, правопопулістські партії, пропонуючи прості рішення складних проблем, нерідко вказують на псевдоконкретного ворога (за визначенням С. Жижека), яким може виступати як еліта, так і певна національна меншина, мігранти тощо. Таким чином не тільки спотворюється суть реформ, а й проводиться внутрішній кордон, який підтримує у суспільній свідомості стан перманентної конфронтаційності. Політика ж у такому разі зводиться, за З. Бауманом, до «боротьби добра та зла» [53, с.12 – 15].

У доповіді Human Rights Watch 2017 р. наголошується, що основна небезпека правого популізму криється в загрозі правам людини [81]. Ігноруються принципи толерантності, інклюзивності тощо.

Отже, правопопулістські партії при владі неминуче ведуть до авторитаризму. Вони позбавляють політику практичного сенсу, спричиняють деградацію всієї демократичної системи, призводить до зниження громадянської активності та рівня політичної культури суспільства, обумовлюють відчуження народу від влади та породжують апатію [53, с. 142 – 146; 59, с. 174].

Однак правопопулістські партії небезпечні й поза владою. Вони побічно впливають на основних політичних гравців і сприяють розвитку неліберального суспільства. Так, мейнстримні партії, аби повернути прихильність електорату, інтегрують елементи популістських програм до

власного дискурсу [75]. Приміром, А. Меркель посилила міграційну політику під впливом «Альтернативи для Німеччини». Ще більш показовим є приклад з Партією незалежності Сполученого Королівства. Для того, аби запобігти зростанню популярності цієї партії, Д. Кемерон звернувся до її метаідеї, що, як наслідок, призвело спочатку до референдуму, а згодом і до виходу країни з ЄС. Дослідники назвали таку тенденцію «популістським зараженням» [4].

В контексті останніх подій доречно згадати й те, як правопопулістські партії спекулюють на коронакризі, активно відшукуючи винуватих, якими традиційно для них виявляються «чужі». До прикладу, лідер партії «Фідес» В. Орбан звинувачує в розповсюдженні вірусу в Угорщині іранських студентів, тести яких виявилися позитивними. Представники «Альтернативи для Німеччини» продовжують критикувати уряд ФРН за політику «відкритих дверей», наслідком якої, на їхню думку, стало й поширення COVID-19 [74].

Відтак, популізм виявляється надзвичайно небезпечним для усіх сфер життєдіяльності суспільства. Подолати його як яще не можливо, адже він тією чи іншою мірою притаманний усім політичним суб'єктам хоча б на рівні методів під час виборчих кампаній. Однак існує крайня необхідність у механізмах запобігання та протидії негативним популістським виявам. За словами А. Малько, перш за все необхідно конструктивно випередити популістів. Для цього слід забезпечити вільний доступ громадян до якісної інформації [34, с. 43; 53, с. 88 – 89].

Вагомою є й просвітницька робота серед населення з залученням ЗМІ та експертної спільноти, спрямованої на розвиток критичного мислення, підвищення політичної компетенції та загального рівня політичної культури. Особливо актуальним це є для громадян країн постсоціалістичного табору, авторитарних особистостей, схильних до патерналізму, апатії тощо [47; 66; 59, с. 145, 181, 228].

Чільне місце в протидії правопопулістським партіям має відводитися підвищенню ролі громадянського суспільства. Ч. Тейлор мав рацію, коли

писав, що «демократія працюватиме тоді, коли кожен виборець бачитиме у ній значущість для себе, а не просто ритуальний акт вкидання бюлетеня в урну» [41]. Тому слід активно залучати людей до реальної участі в управлінні на всіх рівнях, що не тільки підсилить вплив громадян на процес прийняття рішень, а й підвищить їхню особисту відповідальність за поточні політичні процеси [47; 53, с. 52 – 55].

Поза тим, слід посилити громадський контроль за діяльністю влади, забезпечити її підзвітність і прозорість. Важливі для суспільства рішення мають публічно обговорюватися, у тому числі й популістські, що можуть мати вкрай негативні наслідки [49].

Для обмеження впливу правопопулістських партій держава має сприяти розвитку ідеологічних партій. Нагадаємо, що однією з причин актуалізації подібних сил була «ерозія відмінностей» мейнстримних партій. Таким чином, зосередження на засадах визначеної ідеології та побудова діяльності навколо неї, може повернути прихильність виборців до традиційних політичних акторів [4].

Д. Белл протидіяти правопопулістським партіям пропонує через врахування в політиці якомога більшої кількості групових і особистих інтересів, розширення громадянських свобод, а також через уникнення надмірної консолідації суспільства навколо певного лідера та мобілізації мас на вирішення того чи іншого питання [59, с. 78].

Європейський досвід протидії правопопулістським партіям показує, що ефективним може бути міжнародна критика й осуд їх діяльності з попередженням чи застосуванням санкцій. Так, це спрацювало щодо уряду В. Орбана, який мав намір закрити Центрально-Європейський університет, основна мета якого – поширення свободи думки та ідеї відкритого суспільства – суперечила урядовим планам утвердження «неліберальної демократії» [81]. Щоправда, в 2019 р. у зв'язку із зміною угорського законодавства, університет переніс свою діяльність до Відня, залишивши в

Будапешті тільки дослідницькі центри та архіви з можливістю проведення на їх території публічних лекцій і дебатів.

Більш результативним виявився позов Єврокомісії на Угорщину, Польщу та Чехію на підставі відмови цих країн приймати біженців. У результаті в 2020 р. Європейський суд визнав держави винними в порушенні законодавства ЄС, що надалі може потягнути за собою штрафні санкції [84].

Зрештою, у Європейському Союзі вже побутує думка про доцільність прив'язки допомоги країнам-членам до відданості базовим європейським цінностям, що дисонують з популістською ідеологією [81]. Такий захід потенційно може зменшити прихильність до правопопулістських партій і подібного дискурсу загалом.

Поява правопопулістських партій і рухів сигналізує про наявні проблеми в суспільстві, вказує на прогалини у функціонуванні політичної системи. Ф. Паніцца мав рацію, назвавши популізм «дзеркалом демократії». Коли має місце демократична ентропія (термін запропонований Ж. Ботельї), формується стійкий консенсус через відсутність реальної політичної боротьби та внаслідок зближення позицій лівих і правих, а політика починає сприйматися як бізнес правлячих еліт, праві популісти актуалізують питання того, як можна запобігти подальшій ерозії системи, вийти з тривалої кризи, сформувати нові механізми взаємодії громадянського суспільства та держави, віднайти баланс між національними, регіональними та глобальними інтересами, відновити довіру громадян до політичних еліт, влади загалом [53, с. 93 – 97; 59, с. 146; 83]. У цьому полягає позитивна функція правопопулістських сил.

Перспективи поширення та утвердження партій і рухів подібного спрямування в сучасному світі, передусім на європейському просторі, розглядають по-різному. У науковому середовищі не існує консенсусу з цього приводу, а тому пропонується два сценарії розвитку, які умовно можна назвати позитивним і негативним.

«Популістські оптимісти» стверджують, що нині явище трансформувалося з паталогії західного суспільства в паталогічну норму [28]. Про це говорить К. Мадд і погоджується Д. Макдоннел, який прогнозує посилення популістських настроїв з огляду на те, що в низці європейських країн правопопулістські партії не лише збільшили свою підтримку, але й прийшли до влади. Дослідник порівнює популізм з вірусом, наголошуючи, що він поширюватиметься й надалі, оскільки існують сприятливі структурні умови (послаблення зв'язків між партіями та їхнім електоратом, корупція серед правлячих еліт, проблема імміграції тощо), а також продовжують діяльність демагоги, що підмінюють політичний порядок денний [59, с. 94].

З «оптимістичних» позицій виходить і Е. Юрченко. Враховуючи те, що «ера популізму» [2] почалася ще в 1980-х рр., і відтоді правопопулістські рухи та партії нарощували свій потенціал, дослідник доходить висновку, що популізм не є тимчасовим явищем. Підживлюють ситуацію «мігрантські мотиви», оскільки політика мультикультуралізму та політкоректність не допускає можливості масових депортацій, то проблема залишатиметься, адже інтеграція мігрантів в європейську культуру виявилася завданням надскладним, якщо не сказати неможливим. Це вкупі дозволяє правопопулістським партіям і рухам зберігати свої позиції та підвищувати рівень електоральної підтримки [29].

К. Дейвікс вважає, що подальшому розвитку популізму сприяє також медіатизація політики. Новітні технології дозволяють правопопулістським лідерам безпосередньо спілкуватися з народом, масово розповсюджувати свої примітивні заклики та прості рішення й збільшувати таким чином кількість прихильників [23]. Підтвердженням можуть слугувати хоча б президентські кампанії Д. Трампа й В. Зеленського з широким використанням соціальних мереж.

Однак існує й інша точка зору. Прибічники негативного сценарію стверджують, що правопопулістські партії та рухи поступово

маргіналізуються. На цьому стоїть В. Ліхачов, підкреслюючи, що європейські інститути, суспільство та політична культура є достатньо гнучкими, аби пристосуватися та ефективно відреагувати на поточні події. Дослідник вважає, що правопопулістські партії вже істотно вплинули на політичний процес, і не бачить реальної перспективи їх приходу до влади, а тому й не очікує кардинальних змін європейського політичного ландшафту [39].

Зрештою розвиток та поширення правопопулістських партій залежатиме від того, наскільки ефективно політичні еліти відреагують не тільки на сучасні глобалізаційні виклики, але й внутрішні суперечності, пов'язані з функціонуванням демократичної системи.

Висновки до третього розділу

Правопопулістські партії мають значну популярність в країнах Північно-Західної Європи. Найбільш впливовими з них є французьке «Національне об'єднання», «Альтернатива для Німеччини», Австрійська партія свободи, «Шведські демократи», «Істинні фіни» та Данська народна партія. До нещодавніх фаворитів належали також Партія незалежності Сполученого Королівства та її правонаступниця «Партія Брекзиту», що, будучи спрямованими на одну ціль, втратили електоральну підтримку після її реалізації – виходу Великобританії з Європейського Союзу.

Правопопулістські партії Північно-Західної Європи характеризуються низкою спільних ознак. По-перше, більшість з них, зокрема «Національне об'єднання», Австрійська партія свободи, «Шведські демократи», мають тривалу історію, що пов'язана з нацистським минулим. Зрештою вони скорегували курс, відмежувалися та офіційно засудили нацизм і фашизм, перейшовши на суто націоналістичні позиції. Радикальні погляди спершу були притаманні й партіям утвореним вже на початку XXI ст. і пізніше, які так само пішли на зміни, переглянувши та пом'якшивши свою ідеологію.

По-друге, всі правопопулістські партії Північно-Західної Європи, за винятком Австрійської партії свободи, протягом тривалого часу залишалися доволі маргінальними. Перші успіхи були пов'язані з хвилею імміграції в 1980-х рр.

По-третє, для правих політичних сил неминучими стали внутрішньопартійні конфлікти та кризи, що виникали внаслідок перегляду стратегії та демократизації програм.

По-четверте, немолодим правопопулістським партіям Північно-Західної Європи, сформованим ще в середині та наприкінці ХХ ст., характерна еволюція поглядів на євроінтеграцію (від поглиблення співпраці до євроскептицизму) та імміграцію (від ігнорування до загострення уваги на проблемі).

У своїх вимогах популістські партії правого штибу також єдині, адже беруть за основу базисні принципи правого популізму. Вони відрізняються за варіантами євроскептицизму. Більшість з них є прихильниками його м'якого виду, хоча існують і ті, що дотримуються жорсткої лінії. Крім того, існують розходження в поглядах на стосунки з Росією. Майже всі правопопулістські партії Північно-Західної Європи зараховують до так званих «друзів Путіна», однак існують й винятки такі, як «Шведські демократи».

Прояви правого популізму в Центрально-Східній Європі є безпрецедентними. У країнах постсоціалістичного табору такі правопопулістські партії, як «Угорський громадянський союз» («Фідес») та польська партія «Право і справедливість», стали правлячими політичними силами.

Правопопулістські партії цього регіону мають власну специфіку та відрізняються низкою ознак від подібних партій Північно-Західної Європи. Насамперед їхня актуалізація була пов'язана не з міграційним вибухом, а спричинена кризою трансформації й політичної модернізації, постінтеграційним розчаруванням, а також особливостями політичної

культури, зокрема схильністю до патерналізму. З огляду на те, що приплив іммігрантів у постсоціалістичні країни є в рази меншим, то правопопулістські партії Центрально-Східної Європи основними «ворогами» проголошують не іммігрантів, а національні меншини, передусім ромську спільноту. Для правих популістів постсоціалістичних країн характерними є також більший ступінь персоніфікації та етнічний націоналізм.

Правопопулістські партії при владі негативно впливають на ефективне функціонування політичної системи. Спираючись на власну політику, що ґрунтується на монополізації державного апарату, дискримінаційному легалізмі, клієнтелізмі, корупції та придушенні громадянського суспільства, вони неминуче перетворюють найдемократичніший режим в керовану демократію, а в гіршому випадку призводять до встановлення авторитаризму. Поза тим, ще на позавладному етапі популістські партії та рухи правого спрямування становлять небезпеку, адже впливають на дискурс основних партій, радикалізуючи його.

Зважаючи на такий ефект, правопопулістським партіям слід чинити опір. Серед превентивних заходів дієвими можуть бути забезпечення доступу до якісної інформації, проведення просвітницької роботи серед населення для підвищення рівня політичної компетенції та культури, гарантування плюралізму думок, посилення впливу громадянського суспільства на формування та реалізацію державної політики на всіх рівнях, забезпечення підзвітності та прозорості влади та розвиток ідеологічних партій.

Однак популізм може бути корисним, оскільки вказує на актуальні проблеми в суспільстві, на яких спекують правопопулістські партії та які потребують особливої уваги й ефективного врегулювання з боку влади.

Щодо перспектив поширення правопопулістських партій і рухів пропонується два сценарії. За першим передбачається зростання їх популярності внаслідок сприятливих як структурних, так і технологічних передумов. Другий сценарій вказує на послаблення позицій

правопопулістських партій і їх маргіналізацію через гнучкість європейських інститутів і суспільства, здатних дієво відреагувати на сучасні виклики.

ВИСНОВКИ

У дослідженні було комплексно проаналізовано специфіку одного з видів політичного популізму – правого – та розглянуто його на прикладах сучасних правопопулістських партій, які нині активізувалися та утвердили позиції на європейській політичній арені.

Для того аби визначити концептуальні засади та осягнути суть правого популізму й політику партій даного спрямування, передусім було приділено увагу феномену популізму як такого. На основі розглянутих джерел, зроблено висновок, що популізм є явищем багатограним, щодо розуміння якого не існує консенсусу. Найчастіше його визначають як політичну діяльність, форму політичної організації та соціальної мобілізації, перехідний тип політичної свідомості, політичний стиль, специфічну форму ідеології.

З'ясовано, що до характерних ознак популізму належать політичний антагонізм, канонізація єдності та однорідності «істинного» народу, відмова від плюралізму з апеляцією до правоти більшості, обстоювання «гіпердемократизму», звернення до «золотого віку», залежність від національного та культурного контексту, пропонування простих рішень, примітивізм і антиінтелектуалізм, брак стрижневих цінностей, висока персоніфікованість, процвітання під час криз. Крім того, популістів вирізняють особливі методи, серед яких прямий контакт з масами, політична мімікрія, «карнавалізація» та гра на «очікуваннях» населення.

Запропоновано й класифікацію популізму за різними підставами. Особливу увагу приділено поділу за ідеологічною ознакою, що пропонує до розгляду два види: лівий, або популізм протесту, та правий, чи популізм ідентичності.

В результаті дослідження розкрито суперечливий взаємозв'язок між популізмом і демократією, який виявляється в інституційному парадоксі. Популізм, виступаючи проти інститутів представництва, функціонує лише за

умов представницької демократії, намагаючись зайняти місце в існуючій системі.

Доведено, що правий популізм є невід'ємною складовою сучасних партійних систем європейських країн. В історичному розрізі його становлення та утвердження пов'язують з третім – політичним – етапом розвитку популізму, що розпочався в 1980-х рр. та триває донині й характеризується активізацією правопопулістських партій і рухів передусім у Західній Європі. Хоча з'явилися вони на політичній арені ще в 1930-х рр. у США та в 1970-х рр. у Європі, популістські партії правого спрямування тривалий час залишалися маргінальними. І саме з хвилею міграції кінця ХХ ст. були пов'язані їх перші електоральні успіхи.

У роботі було проаналізовано передумови та причини й нового підйому правого популізму, що припав на 2016 – 2017 рр., та якому посприяли перемога Д. Трампа та результати референдуму у Великобританії. Встановлено, що підтримка правопопулістських партій на сучасному етапі зумовлена наслідками глобалізації з притаманною їй денаціоналізацією та детрадиціоналізацією, європейською міграційною кризою та крахом політики мультикультуралізму, зростанням рівня безробіття та соціального розшарування, а також кризою демократичної легітимності як на національному, так і на наднаціональному рівні.

Виявлено зв'язок між зазначеними політичними, соціально-економічними та культурними проблемами та програмними документами популістських партій правого спрямування, які містять критику чинної влади щодо неспроможності ефективного вирішення цих питань і пропонують власні, подекуди радикальні, шляхи їх розв'язання. З'ясовано, що всі європейські правопопулістські партії виходять з позицій нативізму, декларують боротьбу з імміграцією, а в контексті – з ісламським фундаменталізмом, обстоюють ідею збереження національної ідентичності, культури та відродження традиційних цінностей, мають євроскептичні

погляди, виступають за політику протекціонізму, наголошують на важливості підтримки національного виробника, надають перевагу порядку над свободою та наполягають на посиленні мір покарань, при цьому виступають за розширення сфер використання інструментів прямої демократії, зокрема проведення референдумів.

Доведено, що правий популізм поширився всією Європою. Більший вплив він має на Заході («Національне об'єднання», «Альтернатива для Німеччини», Австрійська партія свободи) та Півночі («Шведські демократи», «Істинні фіни» та Данська народна партія), меншою мірою притаманний Півдню («Вокс»), де переважають лівопопулістські партії та рухи. Щодо Центрально-Східної Європи, то тут склалася унікальна ситуація, коли правопопулістські партії «Фідес» і «Право і справедливість» сформували в парламентах власну більшість і стали правлячими силами відповідно в Угорщині та Польщі.

У роботі було також виокремлено спільні та відмінні риси представлених популістських партій правого спрямування. Встановлено, що більшість з них характеризують зв'язок з нацистським минулим, маргіналізованість на початку їх діяльності, внутрішньопартійні конфлікти та кризи, еволюція поглядів на євроінтеграцію та імміграцію, а також проросійська позиція. Відмінності проявляються залежно від регіону. У Центрально-Східній Європі причини активізації правопопулістських партій де в чому відрізнялися від загальних для Північно-Західної Європи. Їх появу зумовили тут насамперед криза трансформації й політичної модернізації та постінтеграційне розчарування. Поза тим, з'ясовано, що внаслідок меншої міграції до країн ЦСЄ основними «ворогами» правопопулістських партій цього регіону проголошуються національні меншини, зокрема ромська спільнота.

Підтверджено зростання популярності партій даного спрямування на сучасному етапі, що демонструють результати виборів як до органів національного, так і наднаціонального рівня. Особливо показовими є вибори

до Європейського парламенту 2019 р., після яких фракція правопопулістських партій «Ідентичність і демократія» збільшила свій склад з 37 до 73 депутатів і стала п'ятою за чисельністю фракцією в ЄП.

У дослідженні проаналізовано негативні наслідки збільшення політичної ваги правопопулістських партій на політичній арені. Мейнстрімні партії інтегрують елементи популістських програм до власного дискурсу, аби повернути прихильність електорату. Доведено, що такі дії не тільки спричиняють розвиток неліберального суспільства, але й можуть мати вкрай неочікувані результати як у випадку з Великобританією. Обґрунтовано й згубний вплив правих популістів на політичну систему в разі здобуття ними влади, діяльність яких зрештою призводить до встановлення керованої демократії (так кваліфікують режим лідера «Фідес» В. Орбана), а згодом і авторитаризму.

Для запобігання подібним наслідкам запропоновано такі методи протидії правопопулістськими партіями, як посилення впливу громадянського суспільства на формування та реалізацію державної політики на всіх рівнях, забезпечення підзвітності та прозорості влади, сприяння розвитку ідеологічних партій, а також проведення просвітницької роботи для підвищення рівня політичної компетенції та культури серед населення й забезпечення доступу до якісної інформації.

Насамкінець було визначено перспективи поширення правопопулістських партій на політичній арені Європи та виокремлено два сценарії. Перший передбачає зростання популярності та посилення позицій правопопулістських партій унаслідок збереження сприятливих для них структурних (послаблення зв'язків між традиційними партіями та виборцями, корупція тощо) і технологічних (розвиток засобів масової комунікації) умов. За другим сценарієм підтримка правопопулістських партій має зменшитися, оскільки гнучкі європейські інститути зможуть пристосуватися до нових умов

і відреагувати на сучасні виклики. На час же написання даної роботи правий популізм залишається одним з магістральних явищ політичного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арбатова Н. К., Андреева Т. Н., Васильев В. И. Феномен правого и левого популизма в странах ЕС. Аналитический доклад ОЕПИ. Москва : ИМЭМО РАН. 2017. 21 с.
2. Бадаева А. С. Австрийская партия свободы: между правым популизмом, австрийским патриотизмом и немецким национализмом. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. 2018. Т. 11. № 3. С. 53–66.
3. Баранов Н. А. Возрождение популизма: европейский опыт и российские практики. *Вестник СПбГУ*. 2015. Сер. 6. Вып. 3. С. 25–36.
4. Вайнштейн Г. И. Современный популизм как объект политологического анализа. *Полис*. 2017. № 4. С. 69–89.
5. Ворожейкина Т. Карнавала не будет? *Новая газета* : веб-сайт. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2018/10/30/78397-karnavala-ne-budet> (дата обращения: 05.04.2020).
6. Гассельбах К., Тейзе С. Де в Європі закріпилися праві популісти. *Deutsche Welle* : вебсайт. URL: <https://www.dw.com/uk/де-в-європі-закріпилися-праві-популісти/a-51515062> (дата звернення: 05.04.2020).
7. Голодяев И. К. Влияние партии UKIP на процесс выхода Британии из Евросоюза. *МНСК-2018: История : материалы 56-й Междунар. науч. студ. конф.* 2018. С. 50–51.
8. Грабов К. Правый и национальный популизм в Западной Европе. *Европейский диалог*. Популизм как общий вызов. 2018. С. 58–66.
9. Гримська М. І. Демократія та питання внутрішньої політики у програмах крайніх правих політичних партій в країнах Європи. *Держава і право*. 2015. Вип. 70. С. 194–205.
10. Гримська М. І. Ідеологія крайніх правих політичних партій: соціально-економічний вимір. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2016. № 3. С. 115–126.

- 11.Гримська М. І. Крайні праві політичні партії в сучасній Німеччині: стан та перспективи розвитку (на прикладі партії «Республіканці»). *Наукові праці МАУП*. 2016. Вип. 48. С. 43–49.
- 12.Гримська М. І. Крайні праві політичні партії в Швеції: від маргінальності до успіху. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2015. № 5. С. 54–61.
- 13.Гримська М. І. Міграційна криза в ЄС 2014 – 16 рр. у контексті радикалізації електоральних преференцій (на прикладі крайніх правих політичних партій). *Грані*. 2016. № 6. С. 26–32.
- 14.Гримська М. І. Нативізм як складова ідеології крайніх правих політичних партій. *Грані*. 2016. № 1. С. 12–17.
- 15.Гримська М. І. Націонал-демократична партія Німеччини в контексті радикалізації електоральних преференцій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2016. Вип. 30. С. 66–70.
- 16.Гримська М. І. Національний фронт у Франції: історія та ідеологія. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 56. С. 312–321.
- 17.Гримська М. І. Основні етапи історії крайніх правих політичних партій у післявоєнній Німеччині (на прикладі націонал-демократичної партії Німеччини). *Держава і право*. 2016. Вип. 74. С. 68–80.
- 18.Гримська М. І. Партія свободи Австрії в контексті радикалізації електоральних преференцій. *Сучасне суспільство*. 2015. Вип. 1 (2). С. 52–62.
- 19.Гримська М. І. Проблематика об'єднаної Європи у програмах крайніх правих політичних партій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. Вип. 28. С. 147–153.
- 20.Гримська М. І. Радикалізація електоральних преференцій в сучасній Німеччині. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 114. С. 419–423.

- 21.Гримська М. І. Радикалізація електоральних переважень в Угорщині: загальна характеристика. *Політологічний вісник*. 2014. Вип. 76. С. 380–390.
- 22.Гримська М. І. Руйнуючи монополію Національного фронту: інші крайні праві політичні партії Франції. *Соціально-політичний журнал*. 2015. № 4. С. 41–47.
- 23.Дейвикс К. Популізм. *Гефтер* : веб-сайт. URL: <http://gefter.ru/archive/6800> (дата звернення: 05.04.2020).
- 24.Демидова О. Правые популисты из девяти стран создали фракцию в Европарламенте. *Deutsche Welle* : веб-сайт. URL: <https://www.dw.com/ru/правые-популисты-из-девяти-стран-создали-фракцию-в-европарламенте/a-49187100> (дата звернення: 06.04.2020).
- 25.Джексон Дж. Як німецькі правопопулісти спекулюють на темі депортованих після війни німців. *Deutsche Welle* : вебсайт. URL: <https://www.dw.com/uk/як-німецькі-правопопулісти-спекулюють-на-темі-депортованих-після-війни-німців/a-51016910> (дата звернення: 05.04.2020).
- 26.Джудіс Дж. Б. Великий вибух популізму: як економічна криза змінила світову політику. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 192 с.
- 27.Додонова В. Популізм і постправда як складові виборчого процесу в Україні. *Київські філософські студії-2019* : матеріали наук. конф. (м. Київ, 16-17 трав. 2019). 2019. С. 355–360.
- 28.Дроздова Т. Популізм і демократія. *Trajectoriâ Nauki*. 2019. Т. 5. № 7. С. 3001–3009.
- 29.Єгрешій О. Економічна складова активізації правих партій сучасної Європи. *Економічний націоналізм* : матеріали VIII всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (Івано-Франківськ, 12–13 жовт. 2018). 2018. С. 108–116.

- 30.Злобіна О. Г. Народ vs влада: популізм в оцінках та очікуваннях населення. *Капіталізм, популізм та модерн* : VIII міжнар. науковопракт. конф. з соціології (м. Київ, 18-19 трав. 2017). 2017. С. 15–17.
- 31.«Йоббик» більше не хоче виходу Угорщини з ЄС. *Укрінформ* : вебсайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2028716-jobbik-bilse-ne-hoce-vihodu-ugorsini-z-es.html> (дата звернення: 06.04.2020).
- 32.Кармоді О. В британському парламенті вирішується доля Брекзиту, а разом з ним – і Євросоюзу. *Бабель* : вебсайт. URL: <https://thebabel.com.ua/texts/37161-sogodni-v-britanskomu-parlamenti-virishuyetsya-dolya-brekzitu-a-razom-z-nim-i-yevrosoyuzu-royasnyuyemo-sut-podiy-maksimalno-dokladno-i-prostim-slovami> (дата звернення: 06.04.2020).
- 33.Каяття сильних. *Новое время* : вебсайт. URL: <https://magazine.nv.ua/ukr/journal/2978-journal-no-3/pokajannja-silnikh.html> (дата звернення: 06.04.2020).
- 34.Кіянка І. Б. Історичні форми концептуалізації популізму як категорії політичної науки та ідеологічної норми : дис. ... д-р політичних наук. Львів, 2017. 406 с.
- 35.Кіянка І. Б. Популізм в країнах Західної Європи: кінець ХХ – початок ХХІ ст. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2015. Вип. 27. С. 22–27.
- 36.Кіянка І. Б. Сучасний аспект популізму в контексті ідеологічної норми. *Демократичне врядування*. 2019. Вип. 1 (23). 11 с.
- 37.Клинова М. В. Националистические силы в Европарламенте. *Выборы в Европарламент – 2019: национальные ответы на дилеммы европейской интеграции*. 2019. С. 36–41.
- 38.Корнієвич Л. З ухилом вправо: хто пройшов у Європарламент та яким буде майбутнє. *Громадське* : вебсайт. URL: <https://hromadske.ua/posts/z->

- [uhilom-vpravo-hto-projshov-u-yevroparlament-ta-yakim-bude-majbutnye-yevropi](#) (дата звернення: 06.04.2020).
- 39.Кудрик В. Час правих і винуватих: чи варто Європі боятися радикальних популістів. *Апостроф* : вебсайт. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/world/europe/2017-01-26/vremya-pravyih-i-vinovatyih-nujno-li-evrope-opasatsya-radikalnyih-populistov/9753> (дата звернення: 05.04.2020).
- 40.Магазова А. Хронологія: терористичні атаки у Європі. *Deutsche Welle*: вебсайт. URL: <https://www.dw.com/uk/хронологія-терористичні-атаки-у-європі/a-38946886> (дата звернення: 06.04.2020).
- 41.Мельник А. Коли більшість помиляється. Що робити із демократією? *Листи до приятелів* : веб-сайт. URL: <https://lysty.net.ua/koly-bilshist-pomylyaetsia/> (дата звернення: 05.04.2020).
- 42.Михайлишина Д., Ілляшенко П., Яблонівський Д. Як зробити українців менш вразливими до популізму? : аналітична записка ЦЕС. Київ, 2019. С. 28
- 43.Мусихин Г. И. Популизм: структурная характеристика политики или «ущербная идеология»? *Полития*. 2009. № 4 (55). С. 40–53.
- 44.Мюллер Я.-В. Что такое популизм? / пер. с англ. А. Архиповой; под науч. ред. А. Смирнова. Москва : Издательский дом Высшей школы экономики, 2018. 83 с.
- 45.Немкова А. С. Правопопулистское движение в странах Восточной и Центральной Европы на примере Польши Венгрии. *Феномен правого популизма в Европейском Союзе*. 2019. С. 62–73.
- 46.Нестеров Д. В. Партия независимости Соединенного Королевства в современной политической системе Великобритании. *Вестник магистратуры*. 2019. № 22 (89). С. 45–48.
- 47.Новакова О. В. Тренд популізму у сучасному політичному процесі. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2017. № 1. С. 137–145.

48. Новицький М. С. Ультраправі рухи у країнах Скандинавії. Соціально-політичні студії. *Праці молодих науковців*. 2017. № 1. С. 30–34.
49. Петров Н. Эволюция популизма в российской политике. *Вестник общественного мнения*. 2017. № 3–4 (125). С. 20–37.
50. «Партия Брексита» – новая надежда Найджела Фараджа. Зачем она нужна? *Коммерсантъ*: веб-сайт. URL: <https://www.kommersant.uk/articles/partiya-breksita-novaya-nadezhda-naydzhela-faradzha-zachem-ona-nuzhna> (дата обращения: 06.04.2020).
51. Партія Марін Ле Пен змінила назву. *Європейська правда*: вебсайт. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/06/2/7082524/> (дата звернення: 06.04.2020).
52. Пахоменко С. П. Партія «Справжні фіні» (Perussuomalaiset): в тренді північноєвропейського популізму. *Вісник Маріупольського державного ун-ту. Серія: Історія. Політологія*. 2014. Вип. 11. С. 177–184.
53. Политика постправды в современном мире : материалы всерос. науч. конф. с междунар. участием / под ред. О. В. Поповой. Санкт-Петербург : Скифия-принт, 2017. 282 с.
54. Поняев И. М. Политические трансформации в процессе конфликта двоевластия в Венесуэле. *PolitBook*. 2019. № 4. С. 162–178.
55. Попович О. Що таке популізм: теорія Ернесто Лаклау. *Спільне*: вебсайт. URL: <https://commons.com.ua/uk/sho-take-populizm-teoriya-ernesto-laklau/> (дата звернення: 05.04.2020).
56. После линчевания. *Дилетант*: веб-сайт. URL: <https://diletant.media/articles/43965688/> (дата обращения: 06.04.2020).
57. Проценко В. Антологія популізму: дійсна причина народної любові та ефективна зброя проти українських популістів. *VoxUkraine*: вебсайт. URL: <https://voxukraine.org/longreads/populism/index.html> (дата звернення: 06.04.2020).

- 58.Прядко Т. П. Актуалізація популізму як один із проявів зростання психологічної тривожності суспільства в умовах глобалізації. *Молодий вчений*. 2017. № 9.1. С. 137–142.
- 59.Прядко Т. П. Популізм як ризик демократичного розвитку і засіб політичної мобілізації електорату : дис. ... канд. політичних наук. Київ, 2017. 264 с.
- 60.Прядко Т. П. Сучасний популізм західноєвропейських правих партій. *Політологічний вісник*. 2014. Вип. 76. С. 359–368.
- 61.Романюк А. С. Політична доктрина популізму. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2009. Вип. 12. С. 223–229.
- 62.Сааков В. У Дрездені відбулася багатотисячна акція проти правих популістів. *Deutsche Welle* : вебсайт. URL: <https://www.dw.com/uk/y-drezdeni-vidbulasja-bagatotysjchna-akcija-proti-pravix-populistiv/a-50154305> (дата звернення: 05.04.2020).
- 63.Сейм Польщі визнав Волинську трагедію геноцидом. *Радіо Свобода* : вебсайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27873307.html> (дата звернення: 06.04.2020).
- 64.Сірук М. Про ріст популізму в Австрії та Америці. *День* : вебсайт. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/pro-rist-populizmu-v-avstriyi-ta-ameryci> (дата звернення: 05.04.2020).
- 65.Скляренко В. М., Панкова М. А., Батий Я. А. 50 знаменитих скандалов. Харьков : Фолио, 2008. С. 79–91.
- 66.Стрелець Є. Популізм у виборі політичного лідера – загроза стабільному розвитку суспільства. *Капіталізм, популізм та модерн* : VIII міжнар. науковопракт. конф. з соціології (м. Київ, 18-19 трав. 2017). 2017. С. 183–184.
- 67.Суманеев И. А. Популизм и его теоретическое осмысление / рецензия на книгу Benjamin Moffitt. *The Global Rise of Populism. Performance, Political*

- Style and Representation. Stanford. Stanford University Press. 2016. 207 p.
Вестник Пермского университета. 2019. Т. 13. № 4. С. 122–126.
68. Томахів В. Міграційні процеси глобалізації як фактор партійно-політичних трансформацій в європейських національних державах. *Соціальна політика в теорії і практиці українського націоналізму: історія і сьогодення* : матеріали VII всеукр. наук. конф., присвяченої 75-й річниці УПА (Івано-Франківськ, 19–20 трав. 2017). 2017. С. 280–289.
69. Томин Л. В. Идеология популизма в политическом процессе Украины. *Вестник ТГУ*. 2015. Вып. 3 (3). С. 35–41.
70. Угорщина вимагає для угорців на Закарпатті автономії і подвійного громадянства. *Українська правда* : вебсайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/05/13/7025158/> (дата звернення: 06.04.2020).
71. Урбинати Н. Глава 3. Популистская власть. Искорженная демократия. Мнение, истина и народ. 2016. С. 247–320.
72. Філіпп Л. Європа в невагомості. Чи втримає західна демократія навалу популістів. *Український тиждень*. 2018. № 16. С. 32–34.
73. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
74. Шейн С. Коронакризис: стресс-тест для популистов? <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/koronakrizis-stress-test-dlya-populistov/> РСМД : веб-сайт (дата обращения: 07.04.2020).
- Шимов Я. Угорський політолог про Путіна, Орбана і «мафіозну державу». *Радіо Свобода* : вебсайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27977854.html> (дата звернення: 06.04.2020).
75. Щур М. «В Україні існує велика проблема з популізмом» – Шеховцов. *Радіо Свобода* : вебсайт. URL:

- <https://www.radiosvoboda.org/a/27612403.html> (дата звернення: 05.04.2020).
76. Яковлев П. Испания после избирательного марафона: вызовы нового политического цикла. *Перспективы*. 2019. С. 61–75.
77. April 2019 Spanish general election. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/April_2019_Spanish_general_election (last accessed: 08.04.2020).
78. Gómez D. A.: «Para callarnos nos tendrán que meter en la cárcel». *La verdad* : website. URL: [https://www.laverdad.es/murcia/abascal-callarnos-meter-20181115011216-ntvo.html?ref=https:%2F%2Fuk.wikipedia.org%2Fwiki%2F%D0%92%D0%BE%D0%BA%D1%81_\(%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F\)](https://www.laverdad.es/murcia/abascal-callarnos-meter-20181115011216-ntvo.html?ref=https:%2F%2Fuk.wikipedia.org%2Fwiki%2F%D0%92%D0%BE%D0%BA%D1%81_(%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F)) (last accessed: 08.04.2020).
79. Elecciones al Parlamento Europeo de 2014 (España). *Wikipedia* : website. URL: [https://es.wikipedia.org/wiki/Elecciones_al_Parlamento_Europeo_de_2014_\(Espa%C3%B1a\)](https://es.wikipedia.org/wiki/Elecciones_al_Parlamento_Europeo_de_2014_(Espa%C3%B1a)) (last accessed: 08.04.2020).
80. Elecciones al Parlamento Europeo de 2019 (España). *Wikipedia* : website. URL: [https://es.wikipedia.org/wiki/Elecciones_al_Parlamento_Europeo_de_2019_\(Espa%C3%B1a\)](https://es.wikipedia.org/wiki/Elecciones_al_Parlamento_Europeo_de_2019_(Espa%C3%B1a)) (last accessed: 08.04.2020).
81. Kenneth Roth. The Pushback Against the Populist Challenge. *Human Rights Watch* : website. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2018/pushback-against-the-populist-challenge> (last accessed: 08.04.2020).
82. November 2019 Spanish general election. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/November_2019_Spanish_general_election (last accessed: 08.04.2020).
83. Panizza F. E. Populism and the mirror of democracy. London ; New York : Verso, 2005. 358 p.

84. Poland, Hungary and Czech Republic broke EU law by failing to accept refugees, rules ECJ. *Euronews* : website. URL: <https://www.euronews.com/2020/04/02/poland-hungary-and-czech-republic-breached-eu-law-by-failing-to-take-in-refugees-rules-ecj> (last accessed: 04.04.2020).
85. Timbro Authoritarian Populism Index 2019. URL: <https://populismindex.com/report/> (last accessed: 05.04.2020).
86. 2014 European Parliament election in Austria. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2014_European_Parliament_election_in_Austria (last accessed: 08.04.2020).
87. 2014 European Parliament election in Finland. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2014_European_Parliament_election_in_Finland (last accessed: 08.04.2020).
88. 2014 European Parliament election in Hungary. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2014_European_Parliament_election_in_Hungary (last accessed: 08.04.2020).
89. 2014 European Parliament election in Poland. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2014_European_Parliament_election_in_Poland (last accessed: 08.04.2020).
90. 2014 European Parliament election in the United Kingdom. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2014_European_Parliament_election_in_the_United_Kingdom (last accessed: 08.04.2020).
91. 2014 Hungarian parliamentary election. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2014_Hungarian_parliamentary_election (last accessed: 08.04.2020).
92. 2015 Finnish parliamentary election. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2015_Finnish_parliamentary_election (last accessed: 08.04.2020).

- 93.2015 Polish presidential election *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2015_Polish_presidential_election (last accessed: 08.04.2020).
- 94.2015 Spanish general election. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2015_Spanish_general_election (last accessed: 08.04.2020).
- 95.2016 Austrian presidential election. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2016_Austrian_presidential_election (last accessed: 08.04.2020).
- 96.2016 Spanish general election. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2016_Spanish_general_election (last accessed: 08.04.2020).
- 97.2017 Austrian legislative election. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2017_Austrian_legislative_election (last accessed: 08.04.2020).
- 98.2017 French legislative election. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2017_French_legislative_election (last accessed: 08.04.2020).
- 99.2017 French presidential election *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2017_French_presidential_election (last accessed: 08.04.2020).
100. 2017 German federal election. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2017_German_federal_election (last accessed: 08.04.2020).
101. 2017 United Kingdom general election. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2017_United_Kingdom_general_election (last accessed: 08.04.2020).

102. 2018 Hungarian parliamentary election *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2018_Hungarian_parliamentary_election (last accessed: 08.04.2020).
103. 2018 Swedish general election. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2018_Swedish_general_election (last accessed: 07.04.2020).
104. 2019 Austrian legislative election. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2019_Austrian_legislative_election (last accessed: 07.04.2020).
105. 2019 Danish general election. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2019_Danish_general_election (last accessed: 07.04.2020).
106. 2019 European Parliament election in Austria. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2019_European_Parliament_election_in_Austria (last accessed: 07.04.2020).
107. 2019 European Parliament election in Finland. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2019_European_Parliament_election_in_Finland (last accessed: 07.04.2020).
108. 2019 European Parliament election in France. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2019_European_Parliament_election_in_France (last accessed: 07.04.2020).
109. 2019 European Parliament election in Germany. *Wikipedia* : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2019_European_Parliament_election_in_Germany (last accessed: 07.04.2020).

110. 2019 European Parliament election in Hungary *Wikipedia* : website.
URL:
https://en.wikipedia.org/wiki/2019_European_Parliament_election_in_Hungary (last accessed: 07.04.2020).
111. 2019 European Parliament election in Poland. *Wikipedia* : website.
URL:
https://en.wikipedia.org/wiki/2019_European_Parliament_election_in_Poland (last accessed: 07.04.2020).
112. 2019 European Parliament election in Sweden. *Wikipedia* : website.
URL:
https://en.wikipedia.org/wiki/2019_European_Parliament_election_in_Sweden (last accessed: 07.04.2020).
113. 2019 European Parliament election in the United Kingdom. *Wikipedia* : website. URL:
https://en.wikipedia.org/wiki/2019_European_Parliament_election_in_the_United_Kingdom (last accessed: 07.04.2020).
114. 2019 Finnish parliamentary election. *Wikipedia* : website. URL:
https://en.wikipedia.org/wiki/2019_Finnish_parliamentary_election
(last accessed: 08.04.2020).
115. 2019 Polish parliamentary election. *Wikipedia* : website. URL:
https://en.wikipedia.org/wiki/2019_Polish_parliamentary_election
(last accessed: 08.04.2020).
116. 2019 United Kingdom general election *Wikipedia* : website. URL:
https://en.wikipedia.org/wiki/2019_United_Kingdom_general_election
(last accessed: 08.04.2020).

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 2.1. Результати правопопулістських партій на виборах до Європейського парламенту 2014 р. (представлені лише ті партії, які були включені до основного дослідження)

Країна	Партія	Місце в країні	Отримано голосів (%)	Кількість місць в ЄП
Австрія	Австрійська партія свободи	3	19,72	4
Велика Британія	Партія незалежності Сполученого Королівства	1	26,6	24
Данія	Данська народна партія	1	26,6	4
Німеччина	Альтернатива для Німеччини	6	7,04	7
	Націонал-демократична партія	12	1,03	1
Польща	Право і справедливість	2	31,78	19
Угорщина	Фідес	1	51,48	12
	Йоббік	2	14,67	3
Фінляндія	Істинні фіни	3	12,9	2
Франція	Національний фронт	1	24,86	24
Швеція	Шведські демократи	5	9,67	2

Джерела: [79; 86 – 90].

Додаток Б

Таблиця 2.2. Результати правопопулістських партій на останніх парламентських виборах (у період з 2017 р. по 2019 р.) (представлені лише ті партії, які були включені до основного дослідження)

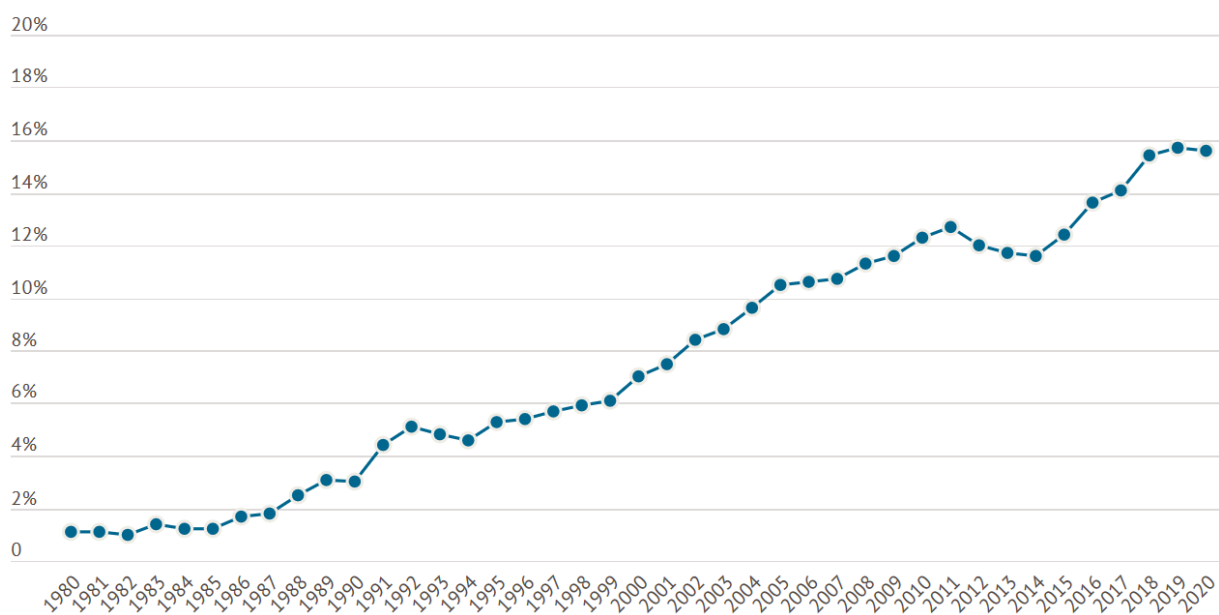
Країна	Партія	Рік	Місце в країні	Отримано голосів (%)	Кількість місць в парламенті
Австрія	Австрійська партія свободи	Дострокові 2019	3	16,17	31
Данія	Данська народна партія	2019	3	8,7	16
Німеччина	Альтернатива для Німеччини	2017	3	12,6	94
	Націонал-демократична партія		11	0,4	0
Польща	Право і справедливість	2019	1	43,59	235
Угорщина	Фідес	2018	1	49,27	133
	Йоббік		2	19,06	26
Фінляндія	Істинні фіни	2019	2	17,48	39
Франція	Національний фронт	2017 (у 2-му турі)	6	8,75	8
Швеція	Шведські демократи	2018	3	17,5	62

Джерела: [98; 100; 102; 103 – 105; 114; 115].

Додаток В

Рисунок 2.1 Середня частка голосів за правопопулістські партії в 33 країнах Європи за період 1980 – 2019 рр.

Average electoral support right wing parties Europe 1980–2019

Джерела: [85].

Додаток Д

Таблиця 2.3. Результати правопопулістських партій на виборах до Європейського парламенту 2019 р. (представлені лише ті партії, які були включені до основного дослідження)

Країна	Партія	Місце в країні	Отримано голосів (%)	Кількість місць в ЄП
Австрія	Австрійська партія свободи	3	17,20	3
Велика Британія	Партія Брекзиту	1	30,5	29
	Партія незалежності Сполученого Королівства	12	3,2	0
Данія	Данська народна партія	4	10,76	1
Німеччина	Альтернатива для Німеччини	4	10,97	11
Польща	Право і справедливість	1	45,38	26
Угорщина	Фідес	1	52,33	13
	Йоббік	5	6,41	1
Фінляндія	Істинні фіни	4	13,80	2
Франція	Національне об'єднання	1	23,31	22
Швеція	Шведські демократи	3	15,34	3

Джерела: [80; 106 – 113].